

Literaire representaties. De positie van 'Indische' vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging, 1870-1920

Student: Vera Mannien (s1035530)

Cursus: Bachelorwerkstuk 2021-2022

Opleiding: BA Geschiedenis

Begeleider: F. Meijer MA (Fons)

Datum: 15-06-2022

Woordenaantal (excl. inhoudsopgave, citaten, voetnoten, bibliografie en
bijlagen): 9770

Inhoudsopgave

Inleiding.....	2
1. De verdediging van de vrouw: een sterk staaltje doorzettingsvermogen.....	6
1.1 Melati van Java (1853-1927): de Indische romanière.....	6
1.2 Aletta Jacobs (1854-1929): de pionierster.....	9
1.3 Adinda (1860-1941): de veelzijdige schrijfster.....	10
1.4 Kartini (1879-1904): het symbool.....	11
2. De ‘White Women’s Burden’: het koloniale beschavingsoffensief.....	12
2.1 Melati van Java: voorzichtige kritiek.....	13
2.2 Adinda: bevestiging van de stereotypen.....	14
2.3 Kartini: het tegengeluid	15
2.4 Aletta Jacobs: pleitbezorging voor ‘verheffing’.....	16
3. Strijden voor een plekje: de positie van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging.....	17
3.1 Melati van Java: de ongetrouwde publieke Indische vrouw.....	18
3.2 Adinda: de stereotiepe ongeschikte Indische vrouw.....	19
3.3 Kartini: de elitaire publieke Indische vrouw.....	20
3.4 Aletta Jacobs: de inferieure Indische vrouw.....	21
Conclusie.....	22
Bibliografie.....	24
Bijlage 1 – tekstfragmenten hoofdstuk 2.....	27
Bijlage 2 – tekstfragmenten hoofdstuk 3.....	30

Inleiding

In de zomer van 1898 trokken ruim 90.000 bezoekers naar Den Haag voor de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid. Het doel van de tentoonstelling was de uitbreiding van de werkkring van de vrouw in Nederland. Hierdoor was de tentoonstelling een fraai voorbeeld van het feminisme in Nederland tijdens de eeuwwisseling. Tegelijkertijd hing de expositie nauw samen met het moderne imperialisme van die tijd en de rol van vrouwen hierin. Er werd namelijk bewust gekozen om ook het leven van Indische vrouwen tentoon te stellen, waardoor voor de eerste keer het Nederlandse feminisme in verband gebracht werd met de koloniale wereld. Nederlandse vrouwen namen op deze manier actief deel aan de inkadering van nationalistische en imperialistische discoursen.¹

Bij de vertoning van het huishoudelijk leven van de Indische vrouw gebruikten Nederlandse vrouwen ‘de Ander’ om hun eigen legitimiteit en autoriteit als publieke politieke personen te bewijzen: vanwege de inferioriteit van het Indische huishouden zouden Nederlandse vrouwen essentieel zijn voor het welzijn van de koloniserende natie en het bijbehorende beschavingsoffensief. Uit deze besluitvorming rijst wel de vraag op welke manieren de koloniale dimensie zoal gebruikt werd voor en door de Nederlandse vrouwenbeweging: deden Nederlandse vrouwen dit voor hun eigen doeleinden (het vergroten van hun activiteit in Nederlands-Indië)? Was het voor het welzijn van Nederlands-Indië en haar vrouwen? Of zouden Indische en Nederlandse vrouwen gezien moeten worden als één groep van onderdanen onder de Nederlandse koningin?²

Feit is dat deze vragen getuigen van een historiografische focus op de agency van vrouwen binnen het feminisme en het imperialistische discours. Vooralsnog is deze focus binnen het historiografisch debat een nieuwigheid die een van haar oorzaken vindt in de fundamentele verandering die zich tussen 1970-1980 binnen het onderzoek naar vrouwengeschiedenis heeft voltrokken. De grondslag van deze verandering bevindt zich in de benaderingswijze van de categorie gender en de gebruikte theoretische formules binnen deze specifieke tak van historisch onderzoek. Vrouwenstudies focussen zich inmiddels niet alleen meer op het leven van enkel vrouwen, maar ook op de interactie en verhoudingen tussen mannen en vrouwen. Dit houdt verband met het besef dat een representatie van de vrouw er niet kan zijn zonder de mannelijke ‘Ander’ die door middel van interactie met vrouwen deze representatie creëert. Hierdoor is het belangrijk om ook te kijken naar de rol van mannen bij vrouwelijke representaties. Zo suggereerde Natalie Zemon Davis in 1976 dat het onderzoek zich zou moeten richten op zowel vrouw als man en de wijze waarop deze gendergroepen betekenis aan elkaar geven binnen maatschappijen.³ Davis’ artikel ontpopte zich hierdoor als katalysator voor het gebruik van het concept gender in het historische onderzoek. Vanaf dat moment stond gender naast klasse en ras/ethniciteit in het

¹ Maria Grever en Berteke Waaldijk, *Transforming the Public Sphere. The Dutch National Exhibition of Women's Labor in 1898* (Durham-Londen 2004) 135-138.

² Grever en Waaldijk, *Transforming the Public Sphere*, 2-4, 139.

³ Natalie Zemon Davis, ‘Women’s History in Transition. The European Case’, *Feminist Studies* 3:4 (1976) 83-103, aldaar 90.

rijtje van belangrijke categorieën voor cultureel (historisch) onderzoek. Deze verandering in methodologie is dan ook beschreven als ‘a new history of women, but also a new history’.⁴

Een decennia na Davis’ suggestie bewees Joan Wallach Scott de bruikbaarheid van de categorie gender in haar artikel ‘Gender: A Useful Category of Historical Analysis’ (1986). In dit artikel geeft zij een nieuwe definitie van gender, wat ze in twee delen doet. Het eerste deel pakt terug op de al bestaande definitie, namelijk dat gender gebaseerd is op de biologische verschillen tussen man en vrouw en de percepties op ‘mannelijkheid’ en ‘vrouwelijkheid’. Het tweede deel van haar definitie zorgt echter voor een nuance op de bestaande definitie, Scott stelt namelijk dat gender ook een wijze van aanduiding van machtsverschillen is. Hierdoor is gender toepasbaar en van belang binnen alle gebieden van historisch onderzoek. Het onderzoeksveld van gender kan zo namelijk ook focussen op de sociale en politieke constructies van gender en hoe die gebruikt werden om hiërarchieën te creëren en bestendigen.⁵

Scotts herintroductie van gender als bruikbare categorie in geschiedschrijving bleek ook nuttig bij de studie naar koloniale geschiedenis, zoals bij de herwaardering van Edward Saids invloedrijke boek *Orientalism* uit 1978.⁶ Hoewel het concept Oriëntalisme en de analyse van ‘de Ander’ een aanzienlijke impact hebben gehad op koloniale studies omdat door het boek de koloniale discoursanalyse tot een legitiem veld van onderzoek is gemaakt, is er ook veel kritiek op gekomen. Een van de kritieken uit de hoek van vrouwenstudies uitte zich op de manier waarop veel postkoloniale onderzoekers bij het bestuderen van de ‘Oriental Other’ uitgingen van een soort klasseloze mannelijke categorie. De *Oriental Other* had namelijk niet alleen een etniciteit, maar ook een klassepositie en geslacht. Door middel van andere categorieën dan alleen etniciteit, zoals klasse en gender, kon een persoon ook in het hokje van ‘de Ander’ gezet worden. Zo konden ‘oosterse’ vrouwen driedubbel ‘Ander’ zijn omdat ze niet wit waren, niet tot de bovenklasse behoorden en geen man waren. Bovendien ontbreekt in Saids analyse vrijwel volledig de vertegenwoordiging van vrouwen in de koloniale context, zowel waar het gaat om vrouwelijke auteurs als om onderwerpen in oriëntalistische teksten.

Studies over koloniale vrouwengeschiedenis maakten in navolging van *Orientalism* dan ook dankbaar gebruik van Saids koloniale discoursanalyse, waarin zij eveneens de inzichten van Scotts artikel toepasten voor een genuanceerder en inclusiever onderzoek. De definitie van gender als biologisch onderscheid en cultureel construct, evenals de rol van representatie van beide seksen, kreeg een vaste positie in de analyse naar koloniale genderverhoudingen. Deze kritische tak van vrouwengeschiedenis begon halverwege de vorige eeuw met onderzoek binnen de context van Britse koloniën. In de jaren 1980 en 1990 kwam er ook aandacht voor de context van Nederlands-Indië, vooral voor de situatie op het eiland Java. Met name Ann Stoler en Jean Gelman Taylor hebben bijgedragen aan het onderzoek naar vrouwen in de koloniale context van Nederlands-Indië. In hun onderzoeken

⁴ Berenice A Carroll, Ann Gordon, Mari Jo Buhle en Nancy Schrom Dye, ‘The Problem of Women’s History’, in: Berenice Carroll ed., *Liberating Women’s History. Theoretical and critical essays* (Urbana 1976) 89.

⁵ Joan Wallach Scott, ‘Gender: A Useful Category of Historical Analysis’, *American Historical Review* 91:5 (1986) 1053-1075, aldaar 1067.

⁶ Edward Said, *Orientalism* (New York 1978).

hebben zij onder andere plaats vrijgemaakt voor representaties van gender, de taal van gender en de rol van witte vrouwen in de kolonie. Een belangrijk inzicht in de koloniale machtsrelaties binnen dit onderzoeksveld is gemaakt door Ann Stoler, die beargumenteert dat sociale classificaties in de koloniale wereld niet onschuldige culturele handelingen zijn, maar juist invloedrijke politieke daden.⁷ Met hun werken hebben zij zodoende de koloniale maatschappij van Nederlands-Indië in de twintigste eeuw als onderzoeksveld van historische studies gestimuleerd.

De afgelopen decennia hebben historici verder op deze methodologie en inzichten voortgebouwd. Het onderzoek naar vrouwen in de koloniale context is echter ook genuanceerd door ontwikkelingen in het interdisciplinaire gebied van vrouwenstudies. Zo is er binnen het feminisme de laatste jaren meer aandacht gekomen voor het verschil tussen witte en gekleurde vrouwen: vanwege de maatschappelijke verschillen tussen witte en gekleurde vrouwen, ervaren niet alle vrouwen het feminisme hetzelfde. Maria Lugones vroeg in 2003 aandacht voor deze ‘problem of difference’ in haar boek *Pilgrimages/Peregrinajes. Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions*. Ze beschrijft hierin haar positie als gekleurde vrouw binnen het (witte) feminisme als ‘anger, pain, urgency, a sense of being trapped, pounding the walls with a speech that hurts my own ears’.⁸ Ze maakt hier het punt dat gekleurde vrouwen zich niet gerepresenteerd voelen binnen het feminisme omdat witte vrouwen het feminisme als een homogeen construct zien, terwijl het juist een pluralistisch construct is met vele onderlinge verschillen, waaronder kleur en etniciteit.

Onder andere Frances Gouda en Elsbeth Locher-Scholten houden zich bezig met deze nuance in het onderzoek naar koloniale vrouwen in Nederlands-Indië. Zo vragen zij zich af hoe het feminisme van gekleurde/gekoloniseerde vrouwen verschilde van het feminisme van witte vrouwen. Deze invalshoek op het moderne imperialisme schept niet alleen meer duidelijkheid over de categorie van gender, maar ook over andere categorieën die (machts)verschillen bewerkstelligen en uitdrukken in de koloniale wereld. Deze historici kijken dus naar de tegenstrijdigheden binnen de koloniale denkwijze en de effecten hiervan op mensen, sociale instituties en discoursen.⁹ Op deze wijze komt in het geschiedonderzoek de agency van gekleurde vrouwen bij hun rol in het imperialistische discours stap voor stap genuanceerder en inclusiever naar voren.

⁷ Ann Stoler, 'Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Colonial Rule', *Comparative Studies in Society and History* 31:1 (1989) 134-161; Ann Stoler, 'Sexual Affronts and Racial Frontiers: European Identities and the Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia', *Comparative Studies in Society and History* 34:3 (1992) 514-551; Jean Gelman Taylor, *The Social World of Batavia. European and Eurasian in Dutch Asia* (Madison, 1983).

⁸ Maria Lugones, *Pilgrimages/Peregrinajes. Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions* (Lanham 2003) hoofdstuk 3, p. 1.

⁹ Elsbeth Locher-Scholten, *Women and the Colonial State. Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000); Frances Gouda, 'Good Mothers, Medeas or Jezebels. Feminine Imagery in Colonial and Anticolonial Rhetoric in the Dutch East Indies, 1900-1942', in: Julia Clancy-Smith and Frances Gouda eds., *Domesticating the Empire. Race, Gender and Family Life in French and Dutch Colonialism* (Charlottesville-London, 1998) 236-254.

Het onderzoek in dit bachelorwerkstuk sluit aan bij deze inzichten in het historisch onderzoek naar Nederlandse vrouwen in de kolonie Nederlands-Indië. Specifiek zal ik kijken naar het literaire schrijverschap van Nederlandse en Indische feministische vrouwen. De wijze waarop deze vrouwen schreven over de maatschappij in Nederlands-Indië, zowel in fictieve als non-fictieve teksten, biedt een interessante invalshoek voor het onderzoek naar de percepties op en representaties van de ‘Andere’/Indische vrouw en haar rol in het feminisme. In dit bachelorwerkstuk zal dan ook de volgende vraagstelling centraal staan: ‘Hoe gebruikten Nederlandse en Indische feministische schrijfsters hun ervaringen in Nederlands-Indië bij de literaire representatie van de positie van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging, 1870-1920?’

De primaire bronnen in dit werkstuk zullen onderzocht worden aan de hand van twee kritisch tekstuele onderzoeksmethoden, discoursanalyse en close reading. Met discoursanalyse bedoel ik de manier van schrijven binnen bepaalde groepen mensen, bijvoorbeeld de specifieke woordkeuze/terminologie die in teksten veel voorkomt, om zodoende te begrijpen hoe taal wordt gebruikt in relatie tot de sociale, politieke en historische context.¹⁰ Met close reading bedoel ik het kritisch en herhaaldelijk lezen van teksten om zo tot de (in)directe intenties van de schrijver te komen. Deze methodes helpen bij het begrijpen van de subjectiviteit van de bronnen. Dit is van belang omdat juist het subjectieve aspect van de teksten interessant is voor dit onderzoek: hieruit blijkt immers hoe teksten betekenis geven aan de werkelijkheid.

De gehanteerde terminologie in dit onderzoek sluit daarom ook aan bij de terminologie die gebruikelijk was in het Nederland van de negentiende en twintigste eeuw. Zo heb ik gekozen om ‘Indië’ en ‘Indisch’ te schrijven, in plaats van ‘Indonesië’ en ‘Indonesisch’. Hoewel deze bewoording bepaalde (koloniale) connotaties met zich meebrengt, verrijken deze connotaties juist ook het onderzoek in dit bachelorwerkstuk. Het is mijn bedoeling te kijken naar de denkwereld van negentiende en twintigste - eeuwse vrouwelijke schrijfsters en de wijze waarop zij schreven kan veel hierover prijsgeven. De gehanteerde terminologie dient zodoende het onderzoek om dichterbij tot de historische denkwereld te komen.

Middels deze analyse van enkele literaire werken uit de hand van Nederlandse en Indische feministische schrijfsters, die ieder op zich een connectie met Nederlands-Indië hebben, creëert dit bachelorwerkstuk een beeld van de agency van schrijvende vrouwen in de Nederlandse koloniale maatschappij. Tegelijkertijd nuanceert dit werkstuk de meer gangbare noties over de vrouwenbewegingen in Nederland en Indië ten tijde van de uitvoering van het beschavingsoffensief in de Nederlandse kolonie.

Ter verheldering van de literaire analyses zal ik eerst kort de vier vrouwen bespreken die centraal staan in dit onderzoek. Vervolgens zal in hoofdstuk 2 de vraag ‘welke beeldvorming creëerden

¹⁰ Mijn definitie is afgeleid van Beyens definitie in: Marnix Beyen, *De taal van de geschiedenis. Hoe historici lezen en schrijven* (Leuven 2019).

Nederlandse en Indische schrijfsters van ‘de Javaan’ en het koloniale beschavingsoffensief?’ besproken worden, waarop in hoofdstuk 3 de vraag ‘welke plek deelden Nederlandse en Indische schrijfsters toe aan Indische vrouwen binnen de Nederlandse vrouwenbeweging?’ centraal zal staan. De antwoorden op deze deelvragen zullen in de conclusie bijdragen aan de beantwoording van de opgestelde hoofdvraag.

1. De verdediging van de vrouw: een sterk staaltje doorzettingsvermogen

Dit eerste hoofdstuk dient ter verduidelijking van de literaire teksten die in de volgende hoofdstukken centraal zullen staan. Voor een beter begrip en een genuanceerdere analyse van de teksten is het immers nodig om ook de vier schrijfsters achter de teksten te doorgronden. Welke positie bekleedden zij in de Nederlandse maatschappij? Op welke manier waren zij verbonden aan het Nederlandse feminisme? Welke ervaringen hadden zij in Nederlands-Indië? Deze vragen zullen de leidraad vormen van dit biografische hoofdstuk over respectievelijk Melati van Java, Aletta Jacobs, Adinda en Raden Adjeng Kartini.

De keuze voor specifiek deze vier vrouwen is gemaakt op basis van hun connecties met het vrouwelijk schrijverschap, het feminisme en Nederlands-Indië. Alle vier de vrouwen zijn geboren en opgegroeid in een tijd waarin veel maatschappelijke zekerheden aan de kaak werden gesteld. Zo groeide de vraag naar meisjesonderwijs, eisten steeds meer vrouwen als schrijvers een plek op in de literaire wereld, ontstonden de eerste vrouwenbewegingen en maakte het cultuurstelsel plaats voor de ethische politiek. De vier vrouwen maakten ieder op hun eigen manier deel aan deze bovengenoemde ontwikkelingen, wat ik zal verduidelijken in dit hoofdstuk.

1.1. Melati van Java (1853-1927): de Indische romancière

Tijdens de hoogtijdagen van het cultuurstelsel, zeven jaar voordat *Max Havelaar* de Nederlandse kolonisators dwong na te denken over hun rol in Nederlands-Indië, werd Nicolina Maria Christina Sloot in 1853 geboren in het huis van haar grootvader in Semarang. Ze was hiermee de eerste van de in totaal drie kinderen in het rooms-katholieke gezin. Haar ouders waren Carel Sloot (1826-1883), een Twentse onderwijzer, en Louise van Haastert, huismoeder en dochter van een Hollandse vader en Indische moeder. Louise verzorgde het thuisonderwijs van Marie voordat ze naar de meisjesschool zou gaan. Op achttienjarige leeftijd vertrok Marie echter met haar familie voorgoed naar Nederland, waardoor haar leven in Indië eindigde.¹¹

Marie was niet opgetogen om naar Nederland te vertrekken. Tijdens een eerder tweejarig verblijf in haar ‘vaderland’ had Marie mogen ervaren dat haar klasgenootjes het niet met haar eens waren dat Marie ‘Nederlands’ was. Ze was destijds elf jaar en met haar zwarte haar, bruine ogen, een gezicht met

¹¹ Vilan van de Loo, *Melati van Java (1853-1927). Dochter van Indië* (Den Haag 2016) 7.

Chinese trekken en spraak met ‘Indisch accent’ was ze anders dan haar schoolgenootjes. Dit bezoek maakte aan haar duidelijk dat haar Indische afkomst haar voor altijd ‘gewoon’ liet voelen in Indië, maar ‘anders’ in Nederland.

Tegelijkertijd waren er in Nederland brede maatschappelijke discussies over meisjesonderwijs en schrijvende vrouwen. Als katholiek onderwijzer voelde Carel Sloot zich moreel verplicht om zijn dochter, eenmaal terug in Indië, naar een kloosterschool te sturen die zich daar sinds kort had gevestigd. Hier ontwikkelde Marie al op jonge leeftijd haar interesse voor literatuur en het schrijverschap. Jaren later, wanneer zij gedwongen en voorgoed verhuisde naar Nederland, kon zij haar gevoelens van heimwee en verlangen naar haar geboorteland uiten in haar schrijven. Haar pseudoniem waarmee ze in 1874 debuteerde als romanschrijfster, *Melati van Java*, is dan ook een verwijzing naar haar moederland omdat *Melati* de Indische naam is voor de Arabische jasmijn, een bekende bloem die op Java groeide.¹²

Toen eind negentiende eeuw het feminisme sterk op kwam in Nederland en Marie inmiddels naam had gemaakt als schrijfster, vroeg de Nederlandse media naar haar standpunten. Als katholieke vrouw had zij op sommige vlakken echter een afwijkende mening. Hoewel ze het eens was met de vrouwenbeweging dat vrouwen mochten studeren, niet hoefden te trouwen en dat vrouwen recht hadden op een betaalde baan, stelde Marie dat een vrouw wél moest kiezen tussen trouwen of werken. Een vrouw kon volgens haar niet tegelijkertijd dienen als getrouwde huismoeder én werknemer. Dit strookte niet met het feministische gedachtegoed, dat gelijke rechten voor mannen en vrouwen hoog had staan.¹³

Naast discussies over de politieke en sociaaleconomische rol van vrouwen in Nederland, dacht de Nederlandse politiek ook na over de rol van de vrouw in het beschavingsoffensief. Zo kregen Nederlandse vrouwen een belangrijke taak in het opdringen van het Westerse ideaal in de kolonie Indië: van hen werd verwacht dat zij als onderwijzeressen de Indische vrouwen zouden opheffen. Dit was gebaseerd op de tegenstelling van ‘beschaafde’ Hollandse vrouwen en ‘de andere’ Indische vrouwen die niet wit waren, met een accent spraken en een gebrekkige opvoeding en opleiding hadden gehad. Dit strookte echter niet met het zelfbeeld van Marie (die zelf deels ‘Indisch’ was), noch met de beschrijvingen van Indische meisjes in haar romans (zoals we verderop in dit werkstuk zullen zien).

Ze was het zodoende niet eens met het verband dat de Nederlandse media zagen tussen de Indische afkomst, een lagere maatschappelijke klasse en een gebrek aan ‘beschaving’. Hoewel in Nederlandse kringen het idee speelde dat voor Indische vrouwen het verkrijgen van ‘beschaving’ gepaard ging met het achterlaten van hun klasse en afkomst, bewees Marie als gerenommeerd schrijfster dat het ook anders kon.¹⁴ Zij bleef vasthouden aan haar Indische afkomst, schreef hier ook over in haar romans en verkreeg toch een aanzienlijke plaats in de Nederlandse maatschappij.¹⁵

¹² Van de Loo, *Melati van Java*, 59-62.

¹³ *Ibidem*, 129-131.

¹⁴ *Ibidem*, 132-133.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld haar toelating tot de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde in 1893 als één van de eerste (Indische) vrouwen.

1.2. Aletta Jacobs (1854-1929): de pionierster

Aletta Henriëtte Jacobs werd in 1854 geboren in Sappemeer als achtste kind in het gezin van Anna de Jongh (1817-1887) en Abraham Jacobs (1817-1881), een heel- en vroedmeester. Na haar zouden er nog drie kinderen volgen in het joodse doktersgezin. Jacobs genoot een liberale opvoeding waarin de eigen verantwoordelijkheid en economische zelfstandigheid centraal stond. Van haar vader kon ze het doktersbestaan afkijken, die via zijn joodse netwerk contacten had tot in de hoogste kringen van de medische geleerdheid en de politiek. Al snel voelde Jacobs dat de traditionele toekomstrol van de vrouw als huismoeder niet voor haar weggelegd was, waardoor ze haar aandacht richtte op kennis vergaren uit het lezen van boeken.¹⁶

Toen het moment was aangebroken dat Jacobs middelbaar onderwijs zou gaan volgen, was het omvangrijk debat over de verbetering van meisjesonderwijs inmiddels ontsponnen. In dit debat werd besproken dat onderwijs meisjes zou moeten voorbereiden op ‘de dubbele roeping van vrouwen’ als huismoeder, maar ook als alleenstaande vrouw die in het eigen onderhoud moest kunnen voorzien. De liberale onderwijshervormingen die volgden uit dit debat hebben Jacobs op weg geholpen om als eerste vrouw in 1870 haar leerling-apothekersexamen met glans af te kunnen ronden, waarna ze in 1871 als eerste vrouw medicijnen kon gaan studeren aan de universiteit. Na het behalen van haar artsexamen in 1878 besloot Jacobs als eerste vrouw te promoveren. Op 8 maart 1879 verdedigde ze, met succes, haar proefschrift en werd ze de eerste vrouwelijke arts in Nederland.¹⁷

Direct na haar promoveren vertrok Jacobs voor zeven maanden naar London om haar medische ervaring te vergroten en kennis te maken met officieel gevestigde vrouwelijke beroepsgenoten. Ze kwam daar ook in contact met feministen zoals Millicent Garret Fawcett en Helen Blackburn die haar introduceerden in de vrouwenkiesrechtstrijd in Groot-Brittannië. Toch zou ze pas na 1900 op de voorgrond van de Nederlandse vrouwenkiesrechtstrijd komen als voorzitter van de Vereeniging Voor Vrouwenkiesrecht (VVKV). Ze streed in de jaren die volgden voornamelijk voor het vrouwenkies- en stemrecht en wereldvrede, waarvoor ze de hele wereld over reisde.¹⁸

In 1911 vertrok Jacobs samen met haar vriendin en mede-feministe Carrie Chapman Catt voor anderhalf jaar op wereldreis in dienst van het vrouwenkiesrecht. De reis volgde op de afronding van Jacobs’ vertaling van het boek *Women and Labour* van de Zuid-Afrikaanse schrijfster en publiciste Olive Schreiner. Na bezoeken aan Zuid-Afrika, Palestina, Egypte, Ceylon (Sri Lanka), India en Burma (Myanmar), kwam Jacobs in 1912 aan in Batavia (Jakarta), waar zij een ontmoeting had met haar oudere zus Charlotte Jacobs. Charlotte Jacobs was tevens medeoprichtster van de invloedrijke ‘ledengroep’ Nederlandsch-Indië, een afdeling van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht. De afdeling noemde zich ‘ledengroep’ omdat het recht op vereniging in Indië tot 1915 niet was erkend. De ledengroep focuste zich vooral op het helpen van de vrouwenkiesrechtstrijd in Nederland. Na dit bezoek zetten Jacobs en

¹⁶ Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929* (Balans 2005) 35-44, 53.

¹⁷ Bosch, *Aletta Jacobs*, 57-130.

¹⁸ *Ibidem*, 125-227, 323-325.

Carrie hun reis voort door Java, waar zij voordrachten gaven bij meerdere bijeenkomsten. Dit resulteerde uiteindelijk in zeven nieuwe ledengroepen en een groei van het ledenaantal van ongeveer 250 tot 650 in de Nederlandse kolonie. Op deze wijze gaf Jacobs mede vorm aan de uitbreiding van de Nederlandse vrouwenbeweging in Nederlands-Indië.¹⁹

1.3. *Adinda (1860-1941): de veelzijdige schrijfster*

Thérèse Hoven werd in 1860 geboren in Den Haag.²⁰ Ze haalde al snel haar lagere bevoegdheid om Engels en Frans te onderwijzen. Later haalde ze ook de hogere bevoegdheid voor het Engels op middelbaar onderwijs. Met deze diploma's op zak vertrok ze naar Engeland om daar als onderwijzeres te werken. Hier legde ze, middels het bijhouden van een Engelstalig dagboek, de basis voor haar aanzienlijke literaire productiviteit later in het leven. Na haar werkzaamheden in Engeland vertrok ze naar Nederlands-Indië, waar ze een jaar woonde. Het leven in de Nederlandse kolonie werd op deze manier de inspiratiebron voor vele onderwerpen in haar literaire werkzaamheden.²¹

In Indië publiceerde Thérèse haar eerste teksten onder het pseudoniem 'Fanny'. Zo schreef ze voor de *Java-Bode* haar 'Dames-praatjes' en verschenen in de *Sumatra-post* en in het Indische damesweekblad *De Echo* verschillende artikelen van haar hand. De letterkundige ervaring die ze tijdens haar jaar in de kolonie had opgedaan, breidde ze vervolgens uit toen ze weer terugkwam naar Nederland. Hier maakte ze naam voor zichzelf als literaire en maatschappelijke bekendheid. Zo werd ze hoofdredactrice van het tijdschrift *De Hollandsche Lelie* en schreef ze in hoog tempo verschillende romans. Tegelijkertijd werkte ze ook als boekvertaler, schreef ze artikelen voor in tijdschriften én bedacht ze toneelstukken.²²

Haar bekende status haalde ze niet alleen uit haar literaire verdiensten, maar ook uit haar bestuursfuncties in maatschappelijke organisaties. Ze was bovenal werkzaam bij de vrouwenvereniging *Arbeid Adelt*. Hiervoor sprak ze vaak als afgevaardigde op de vergaderingen van de Nationale Vrouwenraad. Haar werkzaamheden hier getuigen van een interesse voor het welzijn van de vrouw. Hoewel ze zichzelf geen feministe in hart en nieren wilde noemen, kwam ze wel op voor het belang van vrouwen. Ze vond dat ieder vrouw de mogelijkheid moest hebben om een beroep te leren en zo in het eigen levensonderhoud te voorzien.²³

Thérèse was niet alleen bezig met het lot van vrouwen in Nederland, maar ook met dat van vrouwen in Nederlands-Indië. Tijdens haar verblijf in de kolonie had ze met eigen ogen kunnen zien hoe de (hiërarchische) maatschappij daar werkte en welke misstanden dit veroorzaakte. Onder de naam

¹⁹ Bosch, *Aletta Jacobs*, 478-486.

²⁰ Ik heb helaas geen informatie kunnen vinden over Hovens vroege jeugd.

²¹ Vilan van de Loo, *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt* (Zutphen, 1996) 59-60.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, 59-60.

‘Adinda’²⁴ schreef ze meerdere romans over intriges die zich afspeelden in een samenleving van gescheiden groepen, rassen en milieus. Thérèse gebruikte de koloniale maatschappij vooral als inspiratie voor haar romans. Zo beschreef ze in haar boeken het leven van vrouwen in Indië, zowel van Nederlandse als ‘inlandse’ vrouwen en de positie die deze vrouwen hadden in de samenleving. Op deze manier creëerde ze aandacht voor het lot van deze vrouwen, wat met name de Nederlandse vrouwenbeweging hielp in hun streven naar bekendheid.²⁵

1.4. Raden Adjeng Kartini (1879-1904): het symbool

Raden Adjeng Kartini werd in 1879 als tweede dochter van een voorname Javaan, Raden Mas Sosroningrat, geboren in Djepara, Nederlands-Indië. Haar moeder was Ngasirah, een ‘bijvrouw’ van Kartini’s vader, aangezien hij als regent van Djepara (Java) een andere, adellijke vrouw als hoofdvrouw installeerde van zijn gezin. Deze adellijke vrouw, Raden Ajoe Moerjam, gold tevens als erkende moeder van al zijn kinderen, waardoor Kartini de adellijke titel Raden Adjeng kreeg. Kartini was het oudste meisje van de acht kinderen die Ngasirah ter wereld zou brengen. Van jongs af aan kreeg Kartini de spanning mee die ontstond door polygamie, veelwijverij, omdat ze zag hoe haar twee ‘moeders’ wedijverden met elkaar in het huishouden.²⁶

Tegen de gewoonte in mocht Kartini naar de lagere school waar ze Nederlands leerde. Haar vader moedigde haar aan om kennis te vergaren en was dus een uitzondering op andere Indische vaders van die tijd. Hij was echter geen vrij man die kon doen wat hem wenselijk was, omdat hij zoals zovelen zelf ook een gevangene was van de maatschappij. Hij moest voldoen aan alle verwachtingen. Toen Kartini de huwbare leeftijd had behaald (12,5 jaar), haalde hij haar alsnog van school en verbood hij haar om naar de hbs te gaan, wat haar broers wél mochten. Een huwbaar meisje moest namelijk tussen de muren van haar ouderlijk huis zo onopvallend mogelijk wachten op een echtgenoot. Hij troostte haar echter, opnieuw tegen de gewoonte in, met Nederlandse boeken en tijdschriften. Binnen de vier muren van haar huis vergrootte Kartini zo alsnog haar kennis van de Nederlandse taal.²⁷

Uit de contacten die ze had met Nederlandse klasgenoten en informatie die ze vergaarde uit boeken zag Kartini dat Europese vrouwen meer mogelijkheden hadden voor hun toekomst dan Javaanse vrouwen. Javaanse adellijke meisjes waren slechts voorbestemd voor de rol van ‘eerste’ van meerdere vrouwen, terwijl Europese meisjes een monogaam huwelijk en een eventuele loopbaan konden krijgen. Kartini kon haar ideeën over deze vrouwelijke idealen verder ontwikkelen tijdens haar vele bezoeken aan Marie Ovink-Soer, de vrouw van de Nederlandse ambtenaar Ovink. Samen met haar twee zussen,

²⁴ Het is mij niet bekend of haar pseudoniem bewust verwijst naar het verhaal ‘Saïdjah en Adinda’ uit de roman *Max Havelaar*.

²⁵ Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam 1978) 233-236.

²⁶ Huygens ING – Kartini (1879-1904): <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini> (geraadpleegd 04-05-2022).

²⁷ Elisabeth Keesing, *Hoe ruim een kooi ook is. Leven en lot van Kartini en haar werk* (Amsterdam 1996) 9-11.

Roekmini en Kardinah, had Kartini vanaf 1894 dagelijks conversatielessen van deze Nederlandse vrouw. Er ging hier een wereld open voor de zusters, een wereld waarin de Javaanse meisjes aangemoedigd, gewaardeerd en geprezen werden om vrij te denken en discussies te voeren over uiteenlopende onderwerpen, waaronder rechten van vrouwen.²⁸

In 1899 vertrokken de Ovinks echter uit Djepara. Kartini zocht toen via een advertentie in *De Hollandsche Lelie* een Nederlandse penvriendin. Stella Zeehandelaar, een ongetrouwde en zelfstandige Nederlandse vrouw, reageerde. Intensief pencontact tussen de twee vrouwen volgde. Ondertussen maakte ze naamsbekendheid door artikelen te schrijven in Nederlandstalige tijdschriften in Java en hulp te bieden bij de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid in 1898. Ze had tevens contact met de vrouw van de directeur van het Departement van Onderwijs, Rosa Abendanon, met wie ze haar idealen deelde.

Ten tijde van dit contact was net de ethische politiek begonnen in Nederlands-Indië. Kartini paste deze ‘verheffing’ toe op Indische vrouwen: ze vond dat vrouwenopvoeding noodzakelijk was voor het welzijn van de Indische samenleving omdat vrouwen verantwoordelijk waren voor de opvoeding van hun kinderen. Zo centreerde ze haar idealen rondom vrouwenonderwijs voor de hogere klasse en het afschaffen van polygamie en de bijbehorende afhankelijkheid van Javaanse vrouwen in hun huwelijk. Bovenal vocht ze tegen raciale ongelijkheid, waar de feministische beweging van haar tijd nog verre vrij van was.²⁹

Deze vier vrouwen, Melati van Java, Aletta Jacobs, Adinda en Kartini, hebben allemaal op hun eigen manier bewezen dat ze in het bezit waren van een sterk staaltje doorzettingsvermogen. Ondanks de discutabele reputatie van het vrouwelijk schrijverschap in hun tijd hebben ze naam gemaakt met hun gepubliceerde literaire werken. Daarnaast hebben ze allen in hun teksten feministische ideeën besproken en hebben ze werk verricht voor vrouwenbewegingen. Bovendien is ieder van hen in Nederlands-Indië geweest. Gezamenlijk delen zij een gepassioneerd streven voor de verdediging van de vrouw.

Toch verschillen zij in sommige aspecten, bovenal in de relatie die zij hadden met de Nederlandse kolonie. Zo was Melati van Java van Indisch-Europese afkomst en bracht zij haar jeugd door op Java. Aletta Jacobs was juist van Nederlandse afkomst en bezocht Java slechts eenmalig tijdens een wereldreis. Adinda was net als Jacobs in Nederland geboren en getogen, maar had een andere connectie met de kolonie omdat zij daar een jaar gewoond en gewerkt had. Kartini was daarentegen volledig van Indische afkomst en heeft haar hele leven op Java gewoond. Samen vormen de vier vrouwen op chronologische wijze een veelzijdige representatie van de omgang tussen Nederland en

²⁸ Keesing, *Hoe ruim een kooi ook is*, 32-36.

²⁹ Ibidem, 43-47; Atria – Raden Adjeng Kartini-biografie, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/bijzondere-vrouwen/vrouwelijke-pioniers/raden-adjeng-kartini-biografie/> (geraadpleegd 04-05-2022); Huygens ING – Kartini (1879-1904), <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini> (geraadpleegd 04-05-2022).

Indië in de negentiende en twintigste eeuw. De combinatie van de drie benoemde connecties die de vrouwen gemeen hebben, zal het uitgangspunt vormen van de analyse in dit werkstuk.

2. De ‘White Women’s Burden’: het koloniale beschavingsoffensief

Na de grondwetherziening van 1848 groeide het besef dat Nederlandse burgers invloed hadden op de politiek. Tevens ontstond er tussen 1840-1880 meer moraliteitsgevoel onder Nederlandse burgers voor de situatie in ‘hun’ koloniën, waardoor dit een van de eerste punten van politiek protest werd. Uiteindelijk resulteerde dit protest aan het begin van de twintigste eeuw in de ethische politiek, uitgevoerd door de Nederlandse overheid. Deze politiek trachtte de ‘inheemse’, gekoloniseerde, bevolking te helpen in de vorm van ‘verheffing’ van het volk. Europese vrouwen werden een belangrijke rol toegekend binnen het discours van dit koloniale beschavingsoffensief, omdat zij de Europese/westerse idealen konden uitdragen als beschaafde en morele moeders en echtgenoten. Vrouwen maakten zelf ook actief gebruik van dit discours: zij zagen zichzelf als ‘gevoelsdieren’ die, in tegenstelling tot rationele mannen, het als hun plicht hadden om de maatschappij in de koloniën niet alleen sociaal, maar ook politiek te ondersteunen in de vorm van petitie. Vrouwen gebruikten zo het koloniale discours als legitimering voor hun politieke participatie.³⁰

De empathische gevoelens die zich ontwikkelden in Nederlandse burgers kwamen echter vanuit een eenzijdig beeld van de ‘zielige’ Javaan dat aanspraak maakte op het menselijk medelijden. Een verteltechniek genaamd *humanitarian narratives* wekte deze gevoelens van medelijden op.³¹ In de tweede helft van de negentiende eeuw werd er met deze verteltechniek veelvuldig geschreven over de situatie van ‘Indiërs’ (zoals *Max Havelaar*³²), waardoor veel Nederlandse burgers een morele plicht voelden om de gekoloniseerde Javanen te helpen. Het koloniale beschavingsoffensief baseerde zich evenwel deels op een emotionele, eenzijdige, representatie van de ‘onbeschaafde’ inheemse bevolking. Anderzijds baseerde het offensief zich op koloniale expansiedrang: het ‘beschaven’ zorgde immers ook voor een bestendiging van het Nederlandse gezag in de kolonie omdat de inheemse bevolking zo afhankelijker werd van de Nederlandse ondersteuning.³³

³⁰ Maartje Janse, ‘Representing Distant Victims. The Emergence of an Ethical Movement in Dutch Colonial Politics, 1840-1880’, *BMGN-Low Countries Historical Review* 128:1 (2013) 53-80, aldaar 73-77; Joost Coté, ‘Our Indies Colony’ Reading First Wave Dutch Feminism from the Periphery’, *The European Journal of Women’s Studies* 6:1 (1999) 463-484, aldaar 476-477.

³¹ Definitie in Thomas Laqueur ‘Bodies, details, and the humanitarian narrative’, in: Lynn Hunt ed., *The new cultural history* (Berkeley 1989) 176-204.

³² Multatuli (pseudoniem van Eduard Douwes Dekker), *Max Havelaar, of De Koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Amsterdam 1860).

³³ Janse, ‘The Emergence of an Ethical Movement’, 56-59; Berteke Waaldijk en Susan Legêne, ‘Ethische politiek in Nederland. Cultureel burgerschap tussen overheersing, opvoeding en afscheid’, in: Marieke Bloembergen en Remco Raben eds., *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009) 187-216, aldaar 187-188.

In het volgende hoofdstuk zal ik onderzoeken hoe de vrouwelijke schrijfsters uit het vorige hoofdstuk vorm gaven aan de beeldvorming en representatie van het koloniale beschavingsoffensief in Nederlands-Indië. De analyse zal middels een discoursanalyse zoeken naar de beschrijvingen van twee aspecten die van belang zijn bij het koloniale beschavingsoffensief: het functioneren van de Indische maatschappij en de waardering van de Nederlandse ‘hulp’ in de kolonie. De centrale vraag voor dit hoofdstuk luidt dan ook: welk perspectief creëerden de vrouwelijke schrijfsters op de ideeën achter en de praktijk van het beschavingsoffensief? De vier werken van de vrouwelijke schrijfsters zullen op chronologische volgorde aan bod komen. Hierbij zal ik verwijzen naar verschillende tekstfragmenten die te vinden zijn in bijlage 1.³⁴

2.1 Melati van Java: voorzichtige kritiek

Melati's eerste roman, *De jonkvrouwe van Groenerode* (1874) gaat over een adellijk meisje (Eugenie de Lody) met een gemengde afkomst (een Nederlandse vader en een Indische moeder) dat in Nederland opgroeit, maar gouvernante wordt op Java.³⁵ Als het verhaal zich naar Indië verplaatst, komt de koloniale samenleving geheel volgens tijdsgeslacht in beeld; inclusief vragen over de Nederlandse overheersing en de positie van de Javaanse bevolking. Melati scheidt een beeld van een overheerste kolonie waarbij de Nederlands overheersing ook wat onvolkomenheden vertoont. Juist omdat (het denkbeeld over) de koloniale samenleving zo goed naar voren komt in *De jonkvrouwe van Groenerode*, is de roman uitermate geschikt voor de analyse in dit hoofdstuk.

Tijdens een gesprek tussen Eugenie, het gezin waar ze als gouvernante voor werkt en een Nederlands ambtenaar komen meerdere perspectieven op de Nederlandse overheersing en de positie van de Javaan naar voren, zie hiervoor bijlage 1.1. Uit het fragment blijkt dat de ambtenaar gecharmeerd is van de mate waarin de Javanen eigenlijk ‘beschaafd’ zijn en is Eugenie van mening dat het beschavingsoffensief eigenlijk ondeugdelijk is. De Nederlandse moeder des huizes is daarentegen van mening dat Javanen ‘vuile bruintjes’ zijn, samengesteld uit een ‘extract van domheid en bijgeloof’. De moeder staat hiermee in lijn met het gewenste beeld van de Nederlandse vrouw in de kolonie: zij moest immers de beschavingsmissie uitvoeren door de kolonie, en dus ook haar kinderen, te ‘Europeaniseren’. Alles wat niet westers was, was inferieur en had zodoende geen waarde.³⁶

De ambtenaar is het weliswaar niet helemaal eens met de Nederlandse vrouw, maar ook hij blijft in de gangbare denkpatronen van zijn tijd. Hij is enkel onder de indruk van een bepaalde Javaan omdat deze ‘Hollandsch’ spreekt en zich ook gedraagt ‘als ware hij volbloed Hollander’. De positieve eigenschappen die hij toerekent aan de Javanen zijn dus alleen van toepassing omdat ze een nabootsing zijn van een ‘superieure’ en ‘beschaafde’ Europeaan.

³⁴ Zie pagina 27.

³⁵ Melati van Java, *De jonkvrouwe van Groenrode* (Leiden 1874).

³⁶ Eveline Buchheim, ‘De illusie van tropisch Nederland. Brieven van Nederlandse vrouwen in Indië’, in: Esther Captain, Marieke Hellevoort en Marian van der Klein eds., *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië* (Hilversum 2000) 65-76, aldaar 66-67.

Melati's eigen perspectief lijkt pas door te sijpelen in de reactie van Eugenie, die als deels-Indische jonge vrouw een ander stemgeluid laat horen. Ze be vraagt de superioriteit van de Europeanen en het nut van het beschavingsoffensief in de kolonie. Ze gaat zelfs zo ver door te zeggen dat de overheersing ronduit slecht is: 'niets hebben de Hollanders hun geschonken dan het voorbeeld van eenige ondeugden.' Op deze wijze beschreef Melati de koloniale maatschappij volgens de denkwereld van haar tijd, maar plaatste er wel haar eigen kritische perspectief tegenover. Ze kwam op voor de Indische maatschappij door het gangbare beschavingsdiscours te bevragen.

2.2 Adinda: bevestiging van de stereotypen

In *Vrouwen lief en leed onder de tropen* uit 1892 schreef Adinda over de perikelen die voortkwamen uit het concubinaat in Nederlands-Indië. Omdat uit deze perikelen een duidelijk denkbeeld naar voren komt over de koloniale samenleving, is juist deze roman uit het oeuvre van Adinda geschikt voor analyse. Het verhaal speelt zich af rondom een Nederlandse (maar in Indië geboren) man die tijdens zijn verlof met een Nederlandse vrouw trouwt, maar al snel terugverlangt naar zijn *njai* (concubine), een Javaans 'troostmeisje'/huishoudster.³⁷ Hiermee behandelt Adinda twee belangrijke aspecten van de koloniale samenleving: ten eerste het gebrek aan witte/Europese vrouwen waardoor veel Nederlandse mannen een *njai* in huis namen; ten tweede de (concurrerende) interactie tussen de *njai* en de witte/Europese vrouw zodra de laatste eenmaal overkwam naar de kolonie.

Uit deze interactie, die situaties creëerde waarin Nederlandse vrouwen hun superieure rol moesten bewijzen, blijkt dat Nederlandse vrouwen zich superieur voelden ten opzichte van de Javaanse vrouwen en dit gevoel ook in de praktijk brachten. Tegelijkertijd zegt deze interactie wat over de discursieve rol van vrouwen in het koloniale beschavingsoffensief waarin vrouwen actief een rol speelden bij de (inferieure) representatie van Javaanse vrouwen.³⁸

In de roman komen meerdere vooroordelen naar voren over Indië en 'de Inlanders' die ten tijde van de publicatie van de roman nog een grote rol speelden in het discours over de koloniale maatschappij. Zo wordt Indië voorgesteld als een wereld waarin Europeanen 'verwilderden' omdat hun Europese fatsoensnormen 'demoraliseren'. Alleen Batavia zou nog acceptabel zijn omdat daar de Europese beschaving groot was. Zo verzucht een Nederlandse vrouw die voor haar huwelijk naar Indië was verhuisd dat 'de vuile krotten der Javanen (...) de fraaiste buurten bedorven'.³⁹ Adinda creëerde zo een beeld van de Indische samenleving als onontwikkeld, onzedelijk en ronduit vuil.⁴⁰

De noodzaak tot een ontwikkelde en beschaafde vrouw voor de Nederlandse man was dus groot. Echter, de komst van een witte/Europese vrouw in het koloniale huishouden resulteerde vaak tot een

³⁷ Adinda, *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Utrecht 1892).

³⁸ Frances Gouda, 'Nyonyas on the Colonial Divide: White Women in the Dutch East Indies, 1900-1942', *Gender & History* 5:3 (1993) 318-342, aldaar 312.

³⁹ Zie bijlage 1.2; Adinda, *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Utrecht 1892) 235.

⁴⁰ Erica van Boven, 'Beelden van Indië. Literaire representaties van Nederlands-Indië tussen 1860 en 1930', *Groniek* 174:1 (2007) 55-70, aldaar 61-64.

clash met de Indische vrouw, zo blijkt uit bijlage 1.3. Hierin voert de Nederlandse man een gesprek met zijn nieuwe Nederlandse vrouw over de positie van de Javaanse vrouw in het huishouden. Uit het fragment blijkt dat het voor de Nederlandse vrouw geen grotere vernedering was dan een lagere positie in haar huishouden te hebben dan ‘dit bruine wezen’. Hieruit tekent zich een vast geankerd superioriteitsgevoel ten opzichte van de ‘onontwikkelde inlander’. Deze superioriteit legitimeerde bovendien de rol van witte/Europese vrouwen in het beschavingsoffensief.

Ook de beschavingsmissie komt niet rooskleurig naar voren. In bijlage 1.4 wordt gesproken over de kans op opstand vanuit de Javanen zodra zij beschikking hadden over degelijk onderwijs en ontwikkeling. Dit zou in Adinda’s roman echter resulteren in een slechte(re) situatie voor de Indische maatschappij. Adinda beschrijft dus een conservatief en stereotype-behoudend perspectief op de koloniale maatschappij.

2.3 Kartini: het tegengeluid

In 1911 gaf Rosa Abendanon, met wie Kartini nauw contact had en veel ideeën deelde, een selectie uit de vele brieven die Kartini in haar leven had geschreven uit onder de titel *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini*.⁴¹ Kartini was enige jaren daarvoor in 1904 overleden na de bevalling van haar eerste kind. Het boek zou van de inmiddels overleden Kartini een nationale heldin van het Indische/Indonesische volk maken. In de brieven uitte ze namelijk kritiek op het racisme van de koloniale samenleving, het seksisme in Europa en Nederlands-Indië en het paternalisme van de Nederlandse ethische politiek.⁴²

Kartini’s brieven zijn een schreeuwend tegengeluid op bijna alles wat gangbaar was in de Indische en koloniale maatschappij. Zo stipte ze aan hoe de Nederlanders op de Javanen neerkeken en hen als ‘dom’ zagen, maar ze het de Indiërs tegelijkertijd ook vermoeilijkten om zich te ontwikkelen. In een brief uit 1900 aan Stella Zeehandelaar (zie bijlage 1.5) komt dit duidelijk naar voren. Kartini uit hierin kritiek op het idee van Nederlanders dat de ‘inlanders’ onveranderlijke slechte eigenschappen zouden hebben waardoor de ‘ontwikkeling’ van de Javanen eigenlijk onmogelijk zou zijn. In plaats daarvan verduidelijkt Kartini dat ‘het kwaad uit den bruinen broeder’ wel degelijk uit te roeien was, waardoor die onveranderlijke slechte eigenschappen (zoals onverschilligheid en gemakzucht) in wezen niet onveranderlijk waren en de Javanen dus wél ‘verheft’ konden worden.

Bovendien bespote ze het paternalistische koloniale beschavingsoffensief, omdat deze eigenlijk gestoeld was op racisme. De Nederlanders zouden als superieur volk de ‘bruintjes’ wel even onderwijzen in hoe ze zich moesten gedragen. Kartini stipte aan dat hierdoor in feite de autonomie van de Indische bevolking af werd genomen, ‘voor hun eigen bestwil’. In een andere brief aan Stella Zeehandelaar uit 1899 beschrijft Kartini zichzelf en haar zussen zelfs als ‘bruintjes’ (zie bijlage 1.6) en

⁴¹ Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini* (’s-Gravenhage 1911).

⁴² Keesing, *Hoe ruim een kooi ook is*, 146-161.

getuigt ze aan de ene kant dank aan mevrouw Ovink die haar en haar zussen had onderwezen, maar aan de andere kant bespote ze ook de manier waarop deze Nederlandse vrouw neerkeek op de Indische bevolking tijdens haar poging tot ‘verheffing’. Zo uitte Kartini via een omweg kritiek op het racisme van de Nederlanders in hun ethische politiek.

2.4. Aletta Jacobs: pleitbezorging voor verheffing

Jacobs schrijft in haar *Reisbrieven uit Afrika en Azië* over de tour die ze in 1912 door Nederlands-Indië heeft gemaakt.⁴³ Ze beschrijft hierin vooral de vergaderingen en congressen die ze heeft bijgewoond, maar ze vertelt ook over de positie van Indische en Nederlandse vrouwen in de koloniale maatschappij, evenals (het nut van) de koloniale beschavingsmissie. De ethische politiek was in die tijd al een decennium gaande, waardoor de eerste resultaten hiervan al zichtbaar waren. Het is dus belangrijk te beseffen dat Jacobs’ boek in een andere tijd is geschreven dan Melati’s en Adinda’s romans: het was niet meer de vraag of en hoe Nederland de Indische bevolking moest verheffen, maar of en hoe de Indische bevolking de vruchten plukte van het ethische beleid.

Meerdere malen vergelijkt Jacobs de koloniale overheersing van Nederlands-Indië met die van Brits-Indië, zo ook als ze concludeert dat er, in tegenstelling tot in de Britse kolonie, geen ‘beweging tegen de overheersing der Europeanen’ is. Ze verklaart dit door te wijzen op de gunstigere leefomstandigheden van de Indische bevolking, maar ook omdat ‘onze inlandsche bevolking bij lange na niet staat op denzelfden trap van ontwikkeling als de Britsch-Indische’. Tevens blijkt uit bijlage 1.7 dat Jacobs een voorstander was van een ethische koers in de koloniale politiek. Ze vond dat de Javaanse bevolking nog meer verheft moest worden voordat het überhaupt kon nadenken over het creëren van een afstand met de overheerser (wat voor Jacobs niet het beoogde einddoel was, maar wat ze wel in de toekomst zag liggen).⁴⁴

Na deze constatering gaat Jacobs (zie bijlage 1.8) over op wat zij noodzakelijk acht voor het welzijn van de koloniale maatschappij en de positie van de Indische bevolking, namelijk dat Nederlanders ‘op den voet van gelijkwaardigheid’ de Javanen ontwikkeling bij moesten brengen. Uit het fragment blijkt dat ze, hoewel ze voorstander was van het beschavingsoffensief, wel wat kritische opmerkingen had over het handelen van Nederlanders in Indië. Jacobs achtte de ‘inlandse’ bevolking namelijk als mensen die op gelijke voet stonden met hun overheersers. Het enige wat ontbrak was een mogelijkheid voor de Indiërs om zich te kunnen ontwikkelen middels degelijk onderwijs en gelijke rechten. Dit betekent dat ze de Indische bevolking enerzijds als gelijkwaardig met die van de Nederlandse zag, maar anderzijds lag haar waardering voor de Indische bevolking alleen in de wijze

⁴³ Aletta H. Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Almelo 1913).

⁴⁴ Inge de Wilde, ‘Uit de schommelstoelen. Charlotte Jacobs en haar kring in Batavia’, in: Esther Captain, Marieke Hellevoort en Marian van der Klein eds., *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië* (Hilversum 2000) 187-194, aldaar 190-191.

waarop ze ‘ontwikkeld’ waren door Nederlands onderwijs en zo de Europese manier van leven eigen maakten. Ze waardeerde dus niet de Indische manier van leven als gelijkwaardig met de Nederlandse, maar de manier waarop de Indische bevolking zich kon spiegelen aan de Nederlandse ‘ontwikkelde beschaving’. Hierin sluit ze zich al bijna weer aan bij het gangbare discours over de noodzaak tot verheffing van de overheerste bevolking. Toch is het belangrijk op te merken dat Jacobs aan de Javaanse bevolking geen ‘onveranderlijke’ slechte eigenschappen toebedeelde, omdat ze het mogelijk achtte dat de Javanen ‘verheft’ konden worden.

In dit hoofdstuk is gebleken dat alle vier de vrouwen in hun teksten andere perspectieven creëerden op de ideeën achter en de praktijk van het beschavingsoffensief. Ze benoemden weliswaar allemaal het gangbare stereotiepe beeld over ‘de onveranderlijk inferieure Javaan’ als dom en onontwikkeld en de beschavingsrol van de Nederlanders hierin, toch waren zij het niet allemaal eens met de omvorming van de Indische bevolking tot de inferieure ‘Ander’.

Waar Adinda haar beschrijvingen van de koloniale verhoudingen nog grotendeels stoelde op het gangbare, conservatieve discours van het beschavingsoffensief (zoals de ‘onveranderlijk domme Javaan’), wijken Aletta Jacobs, Melati van Java en Kartini hier juist in meer en mindere mate vanaf. Aletta Jacobs’ perspectief staat nog het dichtst bij die van Adinda (en daarmee ook bij die van het gangbare discours). Haar ideeën waren, ondanks dat ze pleitte voor meer gelijkheid tussen de Indische en Nederlandse vrouwen, in het beginsel gestoeld op een racistisch denkbeeld. De Javaan was volgens haar alleen gelijkwaardig aan de Nederlander als die zich naar *Nederlands* gebruik kon ontwikkelen. Melati van Java bracht daarentegen een kritisch perspectief naar voren waarin ze aantoonde dat Javanen wel degelijk ‘ontwikkeld’ konden zijn en het beschavingsoffensief niet zo nuttig en noodzakelijk was als het gangbare discours betoogde. Als laatste vrouw in dit rijtje creëerde Kartini de grootste afstand tot de ‘mainstream’. Door te bewijzen dat zij als ‘volbloed’ Javaanse vrouw in degelijk Nederlands op een ‘beschaafde’ manier kon schrijven over de koloniale samenleving en hier zelfs gegronde kritiek op kon en durfde te geven, was zij een opvallend tegengeluid. Gezamenlijk droegen de vrouwen dus ieder op hun eigen manier bij aan het koloniale beschavingsdiscours door deze te bevestigen, te bekritisieren of tegen te spreken.

3. Strijden voor een plekje: de positie van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging

De vrouwenbeweging in Nederland begon in 1850 met een hervorming van de leefomstandigheden van vrouwen en kinderen in de werkende klasse. Vanaf 1870 richtte de beweging zich ook op de bescherming van jonge meisjes en vrouwen in publieke plekken, zoals de prostitutie. Onder invloed van de industriële revolutie en de ontwikkeling van de werkende klasse zou de aandacht na 1880 verschuiven naar vrouwelijk fabriekswerk en kinderarbeid. Toen Aletta Jacobs’ verzoekschrift voor kiesrecht in 1883

werd afgewezen, startte dit tevens de vrouwenkiesrechtstrijd in Nederland waardoor politieke gelijkheid een belangrijk punt op de feministische agenda in Nederland werd. Hoewel vrouwen in Nederlands-Indië zich ondertussen ook organiseerden, met name om te zorgen voor de inwoners van gemengde afkomst die zich in slechte levensomstandigheden bevonden, richtte het Nederlandse feminisme zich pas aan het einde van de negentiende eeuw op haar ‘Indische zusters’.⁴⁵

Hoewel de Indische vrouwen in navolging van de Nederlandse vrouwenemancipatiebeweging ook streeden voor gelijke rechten, kregen zij alleen hulp van hun ‘Hollandse zusters’ bij het ‘beschaven’ van het Indische huishouden. De Nederlandse vrouwen zagen de Indische vrouwen namelijk als inferieure zusters, die eerst op Nederlandse wijze ‘ontwikkeld’ moesten worden voordat ze überhaupt aanspraak konden maken op het kiesrecht. Hieruit blijkt dat de Nederlandse feministen vasthielden aan raciaal hiërarchische denkbeelden.⁴⁶

Pas na 1911 kregen Javaanse vrouwen het voor elkaar om met behulp van Kartini’s gepubliceerde brieven een eigen plekje in de vrouwenstrijd te claimen. Ze hielden zich echter alleen bezig met sociale kwesties zoals educatie en polygamie: pas na 1930 stonden ook politieke kwesties op het programma. Tot die tijd hadden Indische vrouwen slechts een inferieure positie binnen de Nederlandse koloniale vrouwenorganisatie, genaamd de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht in Nederlandsch-Indië (VvV). Begrip voor het zelfbewustzijn bij Indische vrouwen was er dus niet bij deze koloniaal-conservatieve organisatie.⁴⁷

In het volgende hoofdstuk zal ik onderzoeken welke positie de vier schrijfsters aan Indische vrouwen gaven binnen de Nederlandse vrouwenbeweging. Aan de hand van close reading tracht ik zowel het gangbare discours als de individuele perspectieven van de schrijfsters te belichten. De focus van het onderzoek ligt in dit hoofdstuk op de raciale hiërarchie van de vrouwenbeweging: in hoeverre waren Indische vrouwen volgens de schrijfsters ondergeschikt aan Nederlandse vrouwen en welke plek in de vrouwenbeweging deelden de schrijfsters toe aan Indische vrouwen?

3.1 *Melati van Java: de ongetrouwde publieke Indische vrouw*

In 1885 publiceerde Melati van Java de roman *Hermelijn*.⁴⁸ Deze roman is bruikbaar voor de analyse omdat in het boek een zelfstandige, publieke vrouw naar voren komt. Een van de hoofdpersonages, de Indische Corona Gérán de Saint-Paul, runt namelijk als ongetrouwde vrouw de koffieonderneming van de familie, fungeert als familiehoofd en bezit tegelijkertijd een ondernemingszin, stoutmoedigheid en schoonheid waar je ‘u’ tegen zegt. Melati toonde zo aan haar publiek dat Indische vrouwen wel degelijk capaciteiten bezaten en benutten om een zelfstandige positie in de maatschappij te claimen. Geheel in

⁴⁵ Coté, “Our Indies Colony”, 467-469; Locher-Scholten, *Women and the Colonial State*, 153-157.

⁴⁶ Locher-Scholten, *Women and the Colonial State*, 153-157.

⁴⁷ Elsbeth Locher-Scholten, ‘Politiek en vrouwenbeweging. Het voorbeeld van een non-ontmoeting’, in: Esther Captain, Marieke Hellevoort en Marian van der Klein eds., *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië* (Hilversum 2000) 183-185, aldaar 185.

⁴⁸ Melati van Java, *Hermelijn* (Leiden 1885).

lijn met Melati's katholieke achtergrond, zoals besproken in het eerste hoofdstuk, moest de vrouw echter wél ongetrouwd zijn.⁴⁹

Tijdens een gesprek (zie bijlage 2.1) tussen Corona en Hermelijn, een Nederlandse vrouw die naar Indië is gekomen om met de broer van Corona te trouwen, laat de Indische vrouw weten dat zij pas wil trouwen als het háár schikt en ze de 'perfecte' huwelijkspartner heeft gevonden. Later in het verhaal spreekt Corona slecht over haar broer, de man van Hermelijn. Uit het fragment dat hier op volgt (zie bijlage 2.2), blijkt dat Corona heel anders tegenover het huwelijk stond dan Hermelijn. Waar Hermelijn haar huwelijk omarmde en haar man (en zijn reputatie) verantwoordelijk voor haar liet zijn, was dit juist datgene waar Corona van gruwelde. Haar macht als 'onbeperkte heerscheres' en de macht van andere vrouwen in het algemeen werd volgens Corona ingeperkt door de macht van de echtgenoten. Corona verachtte dus de restricties voor de vrouw die een huwelijk met zich meebracht. Ze durfde actief tegen het gangbare idee van 'de vrouw die moet trouwen en haar zelfstandigheid opgeeft' in te gaan en sloot daarmee aan bij het gedachtegoed van de feministische vrouwenbeweging. Zodoende bewees Melati dat de Indische vrouw wel degelijk in staat was om als een feminist te denken.

De Indische romanière sprak zich zodoende niet direct uit over de rol van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging, maar ze verschaftte de (Indische) vrouwen wel een feministisch rolmodel. Zolang een vrouw, ongeacht Indisch of Nederlands, ongetrouwd bleef, kon zij actief deel uitmaken van het publieke leven. Besloot een vrouw echter te trouwen, dan diende zij zich te schikken in haar levensbestemming als echtgenote en moeder. Met haar romans bracht Melati een belangrijke bijdrage aan de vrouwenbeweging door aan haar publiek te laten zien dat de Indische vrouw ook deel uit kon maken aan de beweging als ongetrouwde, publieke vrouw. De Indische romanière creëerde zo geen inferieure, maar juist een gelijkwaardige positie voor de Indische vrouwen.

3.2 *Adinda: de stereotiepe ongeschikte Indische vrouw*

Adinda's tweede roman *In sarong en kabaai* uit 1892 beschrijft met name de ervaringen en daaropvolgende ontsteltenis van Nederlandse vrouwen toen zij verhuisden naar Indië en daar kennis maakten met de Indische cultuur. In de roman zien we het bevooroordeelde gedrag van deze vrouwen en de wijze waarop zij neerkeken op de Indische vrouwen.⁵⁰ Omdat de gehele roman beschreven is vanuit het perspectief van Nederlandse vrouwen en hierdoor de 'vrouwelijke' kant van de koloniale samenleving uitgebreid naar voren komt, heb ik dit boek geselecteerd voor de analyse.

In de roman vertellen meerdere fictieve Nederlandse vrouwen over hun ervaringen in Nederlands-Indië, waarbij de 'inlandse' vrouw vaak op de voorgrond treedt als lui, onzedelijk en bazig. Dit stereotiepe beeld lag in lijn met het gangbare koloniale discours (zoals besproken in hoofdstuk 2) waarin Nederlandse vrouwen een belangrijke rol speelden. Dit discours zorgde tevens voor in- en

⁴⁹ Van de Loo, *Melati van Java*, 131.

⁵⁰ Adinda, *In sarong en kabaai* (Amsterdam 1892).

uitsluiting op basis van ras/ethniciteit en klasse: Nederlandse vrouwen keken neer op Indische vrouwen omdat zij ‘anders’ waren vanwege hun afkomst en daardoor ook hun positie in de maatschappij.⁵¹

Adinda illustreert deze hiërarchische verhouding als ze een Nederlandse vrouw in het verhaal opvoert (zie bijlage 2.3) die in een brief vertelt over haar nieuwe ‘kokki’ die, ondanks dat ze heel lekker kookte, veel te onbeleefd was omdat ze haar inferieure positie ten opzichte van de Nederlandse vrouw des huizes niet naleefde. Zo had de kokki te veel vrijheid genomen door al het huishoudgeld uit te geven waardoor de Nederlandse vrouw zich gepasseerd voelde: ‘ik was al dien tijd geen baas in goedang of keuken geweest’.⁵² Hieruit blijkt bovendien de ‘verwachte’ rol van de Nederlandse vrouw om als vrouw des huizes op te treden, zij diende namelijk de ‘baas’ van de huishoud te zijn.

Toch konden vrouwen in Adinda’s roman wel indirect publieke invloed uitoefenen, namelijk via hun echtgenoten. In bijlage 2.4 vertelt dezelfde Nederlandse vrouw als in het vorige fragment over de rol die vrouwen hadden bij de carrière van hun man. ‘Zoek de vrouw’ stelt ze, want de positie van de mannen, zo had zij gehoord, hing af van de ‘meerdere of mindere slimheid der vrouwen’. Het was dus van belang om een ‘slimme’ vrouw te zijn.⁵³

Uit de besproken fragmenten blijkt dat Adinda zich ook wat het feminisme betreft voorzichtig en conservatief opstelt. Voor Indische vrouwen blijken er geen prijzenswaardige kwaliteiten weggelegd te zijn, laat staan dat zij een positie als zelfstandige vrouw konden bemachtigen. Ook Nederlandse vrouwen kregen weinig bewegingsruimte in het gangbare discours: als vrouw des huizes diende zij alleen invloed te hebben in de private sfeer, hoewel er wel uitzonderingen waren als zij publieke invloed via haar echtgenoot uitoefende. In Adinda’s roman krijgen Indische vrouwen dus alleen een rol in het feminisme als passieve en inferieure ‘inlanders’ die Nederlandse vrouwen hielpen bij het legitimeren van hun private en (minieme) publieke macht.

3.3 Kartini: de elitaire publieke Indische vrouw

De publicatie van Kartini’s brieven spoorde het feminisme onder Indische/Indonesische vrouwen aan waardoor haar naam symbolisch verbonden werd aan de strijd voor het vrouwenkiesrecht in Indië/Indonesië. Juist omdat haar feministische ideeën universeel voor vrouwen waren (en dus ook toepassing hadden op Nederlandse vrouwen), kon ze nog tijdens de koloniale periode grote bekendheid vergaren. Kartini’s universele roep voor vrouwen(kies)rechten bracht zowel Nederlandse als Indische vrouwen tot inkeer: ook Indische vrouwen konden met Kartini’s argumentatie een plekje in de vrouwenbeweging opeisen.⁵⁴

⁵¹ Ana Dragojlovic, ‘Dutch Women and Balinese Men: Intimacies, Popular Discourse and Citizenship Rights’, *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 9:4 (2008) 332-345, aldaar 339.

⁵² Zie bijlage 2.3; Adinda, *In sarong en kabaai* (Amsterdam 1892) 82.

⁵³ Zie bijlage 2.4; Adinda, *In sarong en kabaai*, 26.

⁵⁴ Kathy Robinson, ‘Kartini’s Vision and the Position of Indonesian Women’, *Mankind* 17:2 (1987) 104-113, aldaar 104-105.

Er zit echter wel een belangrijke ‘maar’ aan de Kartini’s universele vrouwenstrijd. De Indische aristocrate stond namelijk niet geheel los van de klasse waarin ze zich bevond. Als lid van een elitaire Javaanse familie had zij weinig zicht op het leven van Javaanse vrouwen uit lagere klassen. Wanneer Kartini dus kritiek uitte op polygamie en zich uitsprak over het vrouwenonderwijs en het vrouwenkiesrecht, richtte ze zich in feite op Indische vrouwen uit de hogere klassen. Ze trachtte specifiek de economische zelfstandigheid van deze vrouwen te vergroten waardoor zij minder afhankelijk zouden worden van het huwelijk.⁵⁵ Zo schreef ze in 1900 in een brief (zie bijlage 2.5) dat ze een internaat wilde openen voor ‘dochters van den adel’.⁵⁶ Later in diezelfde brief beargumenteerde ze haar recht op onderwijs aan de hand van haar adellijke afkomst: ‘Wij hebben ’t recht niet om dom te zijn; om niets te zijn. Adeldom verplicht!’.⁵⁷

Dat Kartini streed om vrouwen uit de hogere klasse een plekje in de vrouwenbeweging te geven, blijkt ook uit een brief (zie bijlage 2.6) die ze in 1901 schreef aan haar Nederlandse pen vriendin Stella Zeehandelaar. Ze beklagt hierin dat vrouwen uit de hogere klasse geen opleiding tot onderwijzeres mochten volgen. Vervolgens vraagt ze zich af wanneer er in Indië ooit plek zal zijn voor de Indische vrouw als ‘mensch [met een] onafhankelijk geweten’, aangezien er zelfs in het ‘verlichte Europa’ nog een heftige ‘strijd om het recht der vrouw is’. Kartini geeft zo te kennen dat Nederlandse vrouwen eerst het voorbeeld moesten geven in de vrouwenbeweging voordat Indische vrouwen (uit de hogere klasse) ook onderdeel uit konden maken van de vrouwenbeweging.

3.4 Aletta Jacobs: de inferieure Indische vrouw

Zoals reeds geïllustreerd word duidelijk dat in Jacobs’ *Reisbrieven* ze een koloniale kijk op de wereld had, net als de meeste van haar tijdgenoten. Als feministe was ze weliswaar vooruitstrevend, maar haar blik op de Indische bevolking was er een van een kolonisator, niet van een vrouw die het ‘internationaal zusterschap’ wilde uitstrekken tot haar *gekleurde* zusters.⁵⁸ Als voorstander van de ethische politiek vond ze wel dat er meer hulp moest komen voor de Indische vrouw, waarvoor ze de verantwoordelijkheid bij de Nederlandse vrouw legde, zoals blijkt uit bijlage 2.7. Ook steunde ze acties die trachtten om het kiesrecht voor ‘vrouwen in Indië’ te bewerkstelligen (zie bijlage 2.8). Het is echter belangrijk om te beseffen dat Jacobs met ‘vrouwen in Indië’ niet de Indische vrouwen bedoelde. Volgens haar was de kiesrechtstrijd namelijk alleen toebedeeld aan Nederlandse koloniale vrouwen, zoals blijkt uit het tekstfragment in de bijlage.

⁵⁵ Huygens ING – Kartini (1879-1904), <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini> (geraadpleegd 04-06-2022).

⁵⁶ Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht*, 42.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ena Jansen, “Op de leiding komt ’t aan’ Aletta Jacobs’ reis door Indië”, in: Esther Captain, Marieke Hellevoort en Marian van der Klein eds., *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië* (Hilversum 2000) 195-205, aldaar 204.

Jacobs sloot Indische vrouwen uit van de vrouwenbeweging omdat zij het kiesrecht alleen noodzakelijk vond voor Nederlandse vrouwen. Dit blijkt als ze in het tekstfragment van bijlage 2.9 spreekt over een bepaald soort kiesrecht, verbonden aan bezit, dat Javaanse vrouwen al hebben. ‘Wordt het niet beschamend [dat de Javaanse vrouw meer (kies)recht heeft dan de Nederlandse vrouw]?’ vraagt Jacobs zich af. Het feit dat Jacobs het beschamend vindt om ‘achter’ te lopen bij de kiesrechtstrijd in vergelijking tot de Javaanse vrouw bewijst dat de feministe Indische vrouwen als ondergeschikt zag. Nederlandse vrouwen moesten weliswaar opkomen voor de levensomstandigheden van de ‘inlandse’ vrouwen, maar de gekleurde zusters zouden nooit op gelijke voet komen te staan met hun kolonisators.

Jacobs zag dus een duidelijke raciale hiërarchie: waar het voor Nederlandse vrouwen een strijd voor politieke rechten was, hadden Indische vrouwen binnen de vrouwenbeweging alleen een passief plekje als ‘ontwikkelmateriaal’. Indische vrouwen dienden volgens Jacobs dus alleen als ‘object’ dat de Nederlandse vrouwen konden gebruiken in hun argumentatie voor het Nederlandse vrouwenkiesrecht, want, als vrouwen een morele rol in de samenleving hadden, waarom dan niet een politieke? De Javaanse zusters konden daardoor volgens Jacobs geen actief onderdeel uitmaken van de (Nederlandse) vrouwenstrijd.

Uit dit hoofdstuk is gebleken dat de vier schrijfsters er, evenals in het vorige hoofdstuk, verschillende perspectieven op nahouden wat betreft de (ondergeschikte) positie van Indische vrouwen in de Nederlandse feministische vrouwenbeweging. Hoewel ze alle vier nuanceverschillen hebben in hoe ze schrijven over Indische vrouwen, kan de groep schrijfsters wel in tweeën worden opgesplitst: Adinda en Jacobs delen samen het perspectief dat Indische vrouwen van zichzelf inferieur zijn aan Nederlandse vrouwen; Melati en Kartini delen samen het perspectief dat Indische vrouwen gelijkwaardig (kunnen) zijn aan Nederlandse vrouwen.

Zoals ook bleek uit het vorige hoofdstuk houdt Adinda het meest vast aan het gangbare koloniale discours waarin er een duidelijke raciale hiërarchie bestaat tussen Nederlanders en ‘inlanders’. Indische vrouwen komen dan ook als ondergeschikt uit de bus. Hoewel Jacobs wel pleit voor meer gelijkwaardigheid, handelt ze niet naar wat ze voorschrijft omdat het volgens haar bovenal zaak is dat Nederlandse vrouwen als eerste het kiesrecht behalen: pas daarna is er misschien plek voor Indische vrouwen in de emancipatiestrijd. Melati van Java voert daarentegen een Indisch feministisch rolmodel op, waardoor zij Indische vrouwen gelijkstelt aan Nederlandse vrouwen. Kartini is het tot slot geheel met Melati eens dat er voor Indische vrouwen een gelijkwaardige rol moet zijn in de vrouwenbeweging, maar specificeert het kunnen van deze vrouwen wel op klasse.

Conclusie

Het is van belang om te beseffen dat er binnen de afdeling genderstudies in het historische onderzoek de laatste jaren meer aandacht is gekomen voor de gevolgen van etnische verschillen tussen vrouwen.

De categorie gender staat namelijk niet op zichzelf: ook de categorie ras/ethniciteit is van belang bij het onderzoek naar machtsrelaties in een maatschappij. Zo is er ook bij het feminisme inmiddels het besef dat er een verschil bestaat tussen het feminisme van witte vrouwen en het feminisme van gekleurde vrouwen, omdat uit deze verschillen een raciale hiërarchie ontstaat.

Om een zo genuanceerd antwoord te kunnen geven op de gestelde hoofdvraag, ‘Hoe gebruikten Nederlandse en Indische feministische schrijfsters hun ervaringen in Nederlands-Indië bij de literaire representatie van de positie van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging, 1870-1920?’ is het dan ook van belang om vrouwen met een verschillende ethniciteit aan het woord te laten komen. De perspectieven van de vier feministische schrijfsters die in dit bachelorwerkstuk besproken zijn, kunnen (met het gevaar op generalisatie) vervolgens in verband worden gebracht met hun afkomst.

Melati van Java, de *Indische* romanière, creëerde in haar romans een beeld van een ontwikkeld en beschaafd Indië, in tegenstelling tot de gangbare beeldvorming van haar geboorteland. Ze beschreef Indiërs die *niet* onveranderlijk inferieur waren en het beschavingsoffensief niet (altijd) nodig hadden. Zo liet ze het Nederlandse koloniale perspectief clashen met het Indische perspectief, waardoor het ‘kunnen’ van de Indiërs naar de voorgrond kwam. Uit dit Indische ‘kunnen’ creëerde Melati vervolgens een feministisch rolmodel voor (Indische) vrouwen. Melati betoogde dat zolang een vrouw ongetrouwd bleef, zij succesvol deel uit kon maken van het publieke leven. Melati’s Indische afkomst en haar jeugd op Java zullen zodoende van invloed zijn geweest bij haar beoordeling van de Indische maatschappij in het algemeen en de positie van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging.

Aletta Jacobs, de *Nederlandse* pionierster, bracht in haar teksten een tegenstrijdend beeld naar voren. Enerzijds vond ze het als feministe belangrijk dat Indische vrouwen gelijkwaardig behandeld dienden te worden, anderzijds vond ze het een schade om te bedenken dat Indische vrouwen in de vrouwenstrijd verder gevorderd zouden zijn dan Nederlandse vrouwen. De Indische samenleving kon volgens haar alleen gelijkwaardig worden aan die van de kolonisator als Nederland de ‘inlandse’ bevolking zou helpen om te ontwikkelen tot een ‘beschaving’. Zo blijkt dat Jacobs, als geboren en getogen Nederlandse, vanuit een Nederlands koloniaal (lees: raciaal hiërarchisch) perspectief nadacht over het feminisme in Indië en de positie van Indische vrouwen hierin.

Adinda, de veelzijdige *Nederlandse* schrijfster, hield vast aan de conservatieve stereotiepe denkbeelden over de Indische maatschappij die in haar tijd bestonden in Nederland. Haar jaar in Indië als gouvernante verschafte haar weliswaar inzichten in de werking van de multiculturele koloniale samenleving, toch bracht ze weinig sympathie op voor de Indische bevolking. In haar romans komen alleen (onveranderlijk) inferieure Indiërs ten tonele die het beschavingsoffensief eigenlijk niet eens verdienen omdat dit alleen de kans op een opstand zou vergroten. Dit perspectief past ze ook toe op de positie van Indische vrouwen binnen het feminisme, aangezien ze eigenlijk helemaal geen rol voor hen hierin zag. Eveneens als bij Jacobs lijkt Adinda’s Nederlandse afkomst en opvoeding van invloed te zijn bij de wijze waarop ze Indische vrouwen positioneert in de Nederlandse vrouwenbeweging.

Raden Adjeng Kartini representeert het tegengeluid in dit bachelorwerkstuk als aristocratische *Javaanse* vrouw, die tevens zelf als rolmodel fungeerde voor de Indische/Indonesische (vrouwen)emancipatiebeweging in de twintigste eeuw. Zij toonde als ‘volbloed’ Javaanse vrouw aan dat het wel degelijk mogelijk was voor ‘de bruintjes’ om volgens Nederlandse normen ‘ontwikkeld’ te zijn. Hierdoor gaf ze handvatten aan de andere drie feministische schrijfsters uit dit onderzoek om hun perspectief op de Indische vrouw en haar rol binnen de Nederlandse vrouwenbeweging te heroverwegen. Zo creëerde ze uit haar Indische afkomst een gelijkwaardige positie voor elitaire Indische vrouwen binnen het (Nederlandse) feminisme.

Uit het onderzoek blijkt dus dat Nederlandse feministische schrijfsters hun ervaringen in Nederlands-Indië gebruikten om de literaire representatie van hun perspectief op de positie van Indische vrouwen in de Nederlandse vrouwenbeweging vorm en richting te geven. Hoe meer verbinding de schrijfsters voelden met hun ‘gekleurde zusters’, des te positiever en gelijkwaardiger was de positie die zij aan hen gaven binnen de Nederlandse vrouwenbeweging.

De resultaten uit dit bachelorwerkstuk zouden verder genuanceerd kunnen worden middels een analyse waarin ook de veelzijdigheid van de multiculturele koloniale samenleving in acht genomen wordt. De raciale hiërarchie bestond namelijk niet uit slechts ‘Nederlands’ en ‘Indisch’: er bestond daarnaast nog een heel spectrum aan machtsverschillen tussen mensen van gemengde afkomst, ‘Indo-Europeanen’. Onderzoek naar deze nuance in de koloniale maatschappij zou de (hiërarchische) posities van vrouwen in de kolonie verder in beeld brengen.

Bibliografie

Primaire bronnen

Adinda, *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Utrecht 1892 – eerste druk).

Adinda, *In sarong en kabaai* (Amsterdam 1892 – eerste druk).

Jacobs, A. H., *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Almelo 1915 – tweede goedkope druk).

Melati van Java, *Hermelijn* (Schiedam 1908 – derde druk).

Melati van Java, *De jonkvrouwe van Groenrode* (Leiden 1877 – tweede druk).

Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini* ('s-Gravenhage 1912 – derde druk).

Websites

Huygens ING – Kartini (1879-1904):

<http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini> (geraadpleegd 04-06-2022).

Atria – Raden Adjeng Kartini-biografie, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/bijzondere-vrouwen/vrouwelijke-pioniers/raden-adjeng-kartini-biografie/> (geraadpleegd 04-05-2022).

Huygens ING – Kartini (1879-1904), <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Kartini> (geraadpleegd 04-05-2022).

Secundaire literatuur

Beyen, M., *De taal van de geschiedenis. Hoe historici lezen en schrijven* (Leuven 2019).

Bloembergen, M. en Raben, R., eds., *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950* (Leiden 2009).

Bosch, M., *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929* (Balans 2005).

Captain, E., Hellevoort, M. en Van der Klein, M., eds., *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië* (Hilversum 2000).

Carroll, B. A., Gordon, A., Buhle, M.J. en Dye, N. S., 'The Problem of Women's History', in: Berenice Carroll ed., *Liberating Women's History. Theoretical and critical essays* (Urbana 1976).

Coté, J., 'Our Indies Colony' Reading First Wave Dutch Feminism from the Periphery', *The European Journal of Women's Studies* 6:1 (1999) 463-484.

Davis, N. Z., 'Women's History in Transition. The European Case', *Feminist Studies* 3:4 (1976) 83-103.

Dragojlovic, A., 'Dutch Women and Balinese Men: Intimacies, Popular Discourse and Citizenship Rights', *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 9:4 (2008) 332-345.

Gouda, F., 'Good Mothers, Medeas or Jezebels. Feminine Imagery in Colonial and Anticolonial Rhetoric in the Dutch East Indies, 1900-1942', in: Julia Clancy-Smith and Frances Gouda eds., *Domesticating the Empire. Race, Gender and Family Life in French and Dutch Colonialism* (Charlottesville-London, 1998) 236-254.

Gouda, F., 'Nyonyas on the Colonial Divide: White Women in the Dutch East Indies, 1900-1942', *Gender & History* 5:3 (1993) 318-342.

Grever, M. en Waaldijk, B., *Transforming the Public Sphere. The Dutch National Exhibition of Women's Labor in 1898* (Durham-Londen 2004) 135-138.

Janse, M., 'Representing Distant Victims. The Emergence of an Ethical Movement in Dutch Colonial Politics, 1840-1880', *BMGN-Low Countries Historical Review* 128:1 (2013) 53-80.

Scott, J. W., 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis', *American Historical Review* 91:5 (1986) 1053-1075.

Said, E., *Orientalism* (New York 1978).

Stoler, A., 'Rethinking Colonial Categories: European Communities and the Boundaries of Colonial Rule', *Comparative Studies in Society and History* 31:1 (1989) 134-161.

- Stoler, A., 'Sexual Affronts and Racial Frontiers: European Identities and the Politics of Exclusion in Colonial Southeast Asia', *Comparative Studies in Society and History* 34:3 (1992) 514-551.
- Taylor, J. G., *The Social World of Batavia. European and Eurasian in Dutch Asia* (Madison, 1983).
- Lugones, M., *Pilgrimages/Peregrinajes. Theorizing Coalition Against Multiple Oppressions* (Lanham 2003).
- Locher-Scholten, E., *Women and the Colonial State. Essays on Gender and Modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000).
- Keesing, E., *Hoe ruim een kooi ook is. Leven en lot van Kartini en haar werk* (Amsterdam 1996).
- Laqueur, T., 'Bodies, details, and the humanitarian narrative', in: Lynn Hunt (ed.), *The new cultural history* (Berkeley 1989) 176-204.
- Multatuli, *Max Havelaar, of De Koffij-veilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij* (Amsterdam 1860).
- Nieuwenhuys, R., *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam 1978).
- Robinson, K., 'Kartini's Vision and the Position of Indonesian Women', *Mankind* 17:2 (1987) 104-113.
- Van Boven, E., 'Beelden van Indië. Literaire representaties van Nederlands-Indië tussen 1860 en 1930', *Groniek* 174:1 (2007) 55-70.
- Van de Loo, V., *Melati van Java (1853-1927). Dochter van Indië* (Den Haag 2016).
- Van de Loo, V., *Toekomst door traditie. 125 jaar Tesselschade-Arbeid Adelt* (Zutphen, 1996).

Bijlage 1 – Tekstfragmenten hoofdstuk 2

Voor een verduidelijking van de verschillende discoursen die aan bod komen in de tekstfragmenten, heb ik vier kleuren gebruikt om de wijze waarop geschreven werd over ‘de Javaan’ en het koloniale beschavingsoffensief te illustreren. **Lichtblauw** staat voor de ‘goede’ en ‘veranderlijke’ eigenschappen van de Javaan, **paars** staat voor de ‘slechte’ en ‘onveranderlijke’ eigenschappen van de Javaan, **groen** staat voor het ‘goede’ van het beschavingsoffensief en **rood** staat voor het ‘slechte’ van het beschavingsoffensief en de Europese bevolking in het algemeen. Deze kleurencode zal voor alle tekstfragmenten van hoofdstuk 2 (bijlage 1) gebruikt worden.

Bijlage 1.1 – Tekstfragment van *De Jonkvrouwe van Groenerode* (Melati van Java)

“Neên, de Hollanders, die durven spreken van **een onbeschaafde wilde Oost**, weten er niets van. Hoeveel zeggen zij niet van **den dommen Javaan**, en wat ontmoet ik hier? De lagere klassen zijn goed, beleefd, voorkomend en de hoogere behoeven **voor de beschaafde onzer natie niet onder te doen**. Ik kom in de regentswoning en de eerste, dien ik ontmoet, is **een flink jongmensch**. Hij spreekt me in ‘t Hollandsch aan, praat over Europa, over kunst en beschaving, als ware hij **volbloed Hollander**.” (...) “Het zou wat werk hebben,” zei mevrouw spottend, “indien ‘t naar de sympathieën of antipathieën van **ieder dier vuile bruintjes** moest handelen. **t Doet nu toch al te veel voor hen.**” (...) “Te veel?” vroeg Eugenie levendig: “te veel? **Wat hebben wij dan reeds voor hen gedaan? Zijn ze zooveel beschaafder of gelukkiger dan toen de eerste Hollander aan de Javasche kusten stapte? Hebben ze zelfs onze taal aangeleerd? Neen, mevrouw, verschoon mij dat ik ‘t u ronduit zeg: niets hebben de Hollanders hun geschonken dan het voorbeeld van eenige ondeugden.**” “Dat is hun eigen schuld; dat komt omdat zij als samengesteld zijn uit **een extract van domheid en bijgeloof.**” “Of omdat wij geen moeite doen hun iets te leeren en liever dat geheele goedige volk aan onze voeten zien kruipen; omdat wij vreezen, dat ze een weinig meer onderwezen, ons gezag zullen minachten en het afwerpen.” “Juist! **t Is een volk, dat gewoon is gedrukt te gaan. Houden wij het niet goed in bedwang, dan zoekt het overheerscht te worden door zijn vorsten of priesters.** De juffrouw heeft prachtige theorieën, die ze allerliefst voordraagt en waardoor mijnheer Zinkels overtuigd raakt dat wij **Hollanders echte barbaren zijn**: maar geloof toch iemand, die de praktijk ziet en daarom alle theorieën verfoeit, die **het volk door en door kent en het daarom van harte veracht.**”⁵⁹

Bijlage 1.2 – Tekstfragment van *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Adinda)

[In Soerabaia] worden zelfs de fraaiste buurten bedorven door de kampongs der Inlanders, die overal tusschen zijn gebouwd, zoodat men tegenover een rij mooie villa's **de vuile krotten der Javanen** ziet.⁶⁰

Bijlage 1.3 – Tekstfragment van *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Adinda)

‘Gevaarlijk?’ vroeg Nelly verbaasd, ‘hoe zoo?’ ‘Wel, je weet toch hoe rijk de Indische plantenwereld is aan schadelijke middelen, welke toegediend kunnen worden zonder dat men er ooit iets van bemerkt. Onze kokki nu is een Madoereesche en deze zijn **van nature reeds wraakzuchtig**, pas dus op, dat je haar boosheid niet gaande maakt en ze je uit jaloerschheid geen

⁵⁹ Melati van Java, *De jonkvrouwe van Groenerode* (Leiden 1877 – tweede druk) 129-30.

⁶⁰ Adinda, *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Utrecht 1892) 235.

poets speelt.’ ‘Uit jaloerschheid, wat meen je daarmee? Wat voor reden zou zulk een Javaansche vrouw hebben om jaloersch op mij te zijn? **Er bestaat tusschen haar en mij toch een te groote afstand, zou ik denken.**’ ‘Nu ja,’ hernam Theodoor wrevelig, ‘dat is nu wel zoo, maar terwijl je weg waart, is ze wat over 't paard getild en was ze hier de huishoudster. - Als je wat langer in Indië waart geweest, zou-je dit begrijpen en niet zulke domme vragen doen.’ Op eens ging de arme Nelly een licht op en hetgeen haar man nu zeide in verband brengende met zijn brief, begreep ze thans maar al te goed, welke rol kokki gespeeld had. Ze gevoelde zich onbeschrijfelijk vernederd bij het denkbeeld, dat **dit bruine wezen** in haar huis meer rechten had dan zij en in een hevig snikken uitbarstende, riep zij smartelijk uit: ‘Als dat zoo is, dan kan dat mensch mij geen grooter dienst bewijzen, dan mij een van die middelen, waarover je straks spraakt, toe te dienen, want zoo kan ik niet blijven leven. Liever dood, liever vergeven dan op die manier hier in huis te zijn.’⁶¹

Bijlage 1.4 – Tekstfragment van *Vrouwen lief en leed onder de tropen* (Adinda)

Tjoepan was **een door en door sluwe kerel, die voor een Javaan ten minste, uitstekend Hollandsch sprak en zonder wien het jonge echtpaar zeker geen raad had geweten.** Waren ze langer in Indië geweest, dan zouden ze hebben ingezien, dat dit geen voordeel was, **want zoodra de inlanders de taal hunner gebieders spreken, verliezen zij het respect voor hen, zonder hetwelk de Indische maatschappij onmogelijk kan bestaan.** Bovendien zijn het alleen de slimsten onder hen, die zich deze kennis eigen maken en oude Indisch-gasten hebben dezulken liever niet in hunne omgeving, (...)⁶²

Bijlage 1.5 – Tekstfragment van *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini* (Kartini)

Zie, **wij willen in ontwikkeling en beschaving gelijk staan met den Europeaan.** Het recht, dat we voor ons zelf eischen, moeten we ook aan anderen geven, die 't ons vragen. **Het belemmeren van de volksontwikkeling zou gelijk staan met de daad van den Czaar,** die der wereld de vrede predikte, terwijl hij het goed recht zijner eigen onderdanen met voeten vertrad. Meten met twee maten, neen! **De Europeaan ergert zich aan vele eigenschappen van den Javaan, bijv. hunne onverschilligheid, gemakzucht enz.** Welnu Nederlander, als gij u zoo daaraan ergert, waarom doet gij dan niets om die ondeugden te verjagen? **Waarom steekt gij geen vinger uit, om den bruinen broeder op te heffen?** **Geloof me, al dat kwaad is uit te roeien. Neem hem den dichten sluier van zijne hersens weg, open hem de oogen, en gij zult zien, dat in hem ook nog iets anders zit,** dan **de neiging tot het kwade, die in hoofdzaak voortspruit uit dom- en onwetendheid.** Voorbeelden te over, ik hoef niet ver te zoeken, ook jij niet, Stella. Hier voor je liggen de gedachten bloot van iemand, die tot het **geminachte, bruine ras** behoort. Wat kunnen zij oordeelen over ons, ons doen en laten? Kennen zij ons?⁶³

Bijlage 1.6 – Tekstfragment van *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini* (Kartini)

Als 't waar is, wat je zegt, dat ik niet hoef onder te doen voor menig Hollandsch meisje, dan is dit voornamelijk het werk van Mevrouw Ovink, die met ons, **Javaantjes,** omging als met eigen

⁶¹ Adinda, *Vrouwen lief en leed*, 304-306.

⁶² Ibidem, 267.

⁶³ Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini* ('s-Gravenhage 1912 – derde druk) 32.

zusters. De omgang met de beschaafde, zeer ontwikkelde volbloed Hollandsche dames had een heilzamen invloed geoeffend op de bruintjes.⁶⁴

Bijlage 1.7 – Tekstfragment van *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Aletta Jacobs)

Wanneer Nederland Java en Sumatra thans onafhankelijk maakte, afgezien van het feit, dat andere mogendheden spoedig en gaarne de voogdijschap zullen overnemen, dan zouden beide eilanden in minder dan geen tijd terugzinken tot het peil van beschaving, dat zij een eeuw of langer geleden bezaten. Het volk beschikt nog niet over genoeg financieele en intellectueele kracht om zichzelf verder op te heffen, terwijl de industrie nog heelemaal niet kan voorzien in de behoeften zelfs van den tegenwoordigen inlander. Voor het eenvoudigste werk heeft men hier de hulp van den Chinees noodig, en het zal nog heel wat tijd duren, aler mannen als de heer Douwes Dekker zich zouden kunnen gelukkig gevoelen in een Java, geheel onder de macht der Javanen.⁶⁵

Bijlage 1.8 – Tekstfragment van *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Aletta Jacobs)

Er is geen reden te vinden, waaraan wij het recht ontleenen op den inlander neer te zien. Zij zijn een ander, wat van zelf spreekt, maar volstrekt geen lager soort menschen dan wij. Wij hebben hen noodig om het werk te verrichten, dat wij daar niet kunnen doen, zij hebben ons noodig om hun de ontwikkeling bij te brengen, waaraan zij thans behoefte gevoelen. Deze uitwisseling van diensten kan geschieden op den voet van gelijkwaardigheid, en als dat nu nog niet kan, omdat wij al veel in dit opzicht hier bedorven hebben, dan moet toch in die richting gestuurd worden. Ergerlijk is het dikwijls, hoe Europeeërs en Indo-Europeeërs, die intellectueel en moreel geen cent waard zijn, toch met een toon van meerderheid tegen den Javaan optreden en hem als een soort slaaf behandelen. Uit den mond van dezulken heb ik reeds de klacht vernomen, dat het een schande was, dat men den Javaan niet meer mocht slaan, als hij zijne plichten niet naar behooren vervulde. Het feit, dat alle hooger ontwikkelden hier onder de Europeërs en Indo-Europeërs met liefde en waardeering van den inlander spreken, heeft bij mij den indruk versterkt, dat de Javanen hooger staan dan men ons, nieuwelingen hier in Java, wel wil doen gelooven en dat zij door goed geleid onderwijs in eenige geslachten gebracht kunnen worden tot menschen, die wij met trots onze landgenooten zullen noemen.⁶⁶

⁶⁴ Kartini, *Door duisternis tot licht*, 20.

⁶⁵ Aletta H. Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië. Benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen* (Almelo 1915 – tweede goedkope druk) 471.

⁶⁶ Jacobs, *Reisbrieven*, 472.

Bijlage 2 – Tekstfragmenten hoofdstuk 3

Bijlage 2.1 – Tekstfragment van *Hermelijn* (Melati van Java)

[Corona:]“Dat spreekt, dan begint je huwelijksreis; hoe heerlijk als men in Europa is, dan gaat men naar Italië of Zwitserland. Hier is alles even eentonig en prozaisch.” “Daarom wacht u zeker met uw huwelijksreis tot u in Europa is?” “**Ik wacht met mijn huwelijk tot ik iemand vinden kan, die mij in alles en alles bevalt.**” “Dan zal u lang moeten zoeken.” “Denk je dat ik zoo moeilijk te voldoen ben?” “Dat weet ik nog niet; maar 't is in het algemeen niet mogelijk iets te vinden dat ons geheel bevalt, hoe lang men ook zoekt.” “Meen je dat? Nu, ik heb nog niets gevonden wat er in de verste verte op geleek. Je hebt groot gelijk, Hermine, van niet te hebben gekozen, maar met gesloten oogen, je toekomst tegemoet te gaan.” “De tijd zal leeren of ik wijs heb gehandeld.” “**Ik vrees dat je te goed bent voor dien jongen, maar ik zal er niets meer van zeggen; je moet het zelf ondervinden.**”⁶⁷

Bijlage 2.2 – Tekstfragment van *Hermelijn* (Melati van Java)

“Corona,” zeide Hermelijn, zich zacht maar beslist aan die liefkozingen onttrekkend, “we zijn man en vrouw! **Alles wat u van mijn man zegt, is ook van mij gezegd!** Ik wil het niet aanhooren.” Verbaasd zag Corona haar aan; zij voelde zich vreemd te moede, 't was of met de nieuwaangekomenen van gisteren een nieuw element was in haar leven gekomen, of alles niet meer zoo zou worden als vroeger toen zij onbepaalde heerscheres was, toen men wel tegen haar heerszucht durfde opkomen, maar er niemand was, die lachte om haar toorn, of haar liefkozingen van zich, afweerde. “Heerlijk, dan zullen we samen prachtige tochten maken. Die andere vrouwen kan ik nooit mee krijgen, Kitty was vroeger mijn trouwe kameraad, maar nu wil die malle Jozef het niet meer hebben.” **Een grenzenlooze verachting sprak uit dat woord, waarmede zij zich beklaagde dat een man zijn vrouw iets durfde verbieden, wat haar, Corona, aangenaam was.**⁶⁸

Bijlage 2.3 – Tekstfragment van *In sarong en kabaai* (Adinda)

En, to make short of a long story, nadat zij er vijf dagen was geweest, gaven wij haar heur congé; het voorschot mocht ze houden, dat kon er nog wel bij! **Ik had in die vijf dagen bijna al mijn huishoudgeld verteerd,** waar ik nog drie weken mee toe moest komen, behalve wat ik op bons gekocht had. Wij hadden lekker gegeten, dat is waar, heel lekker zelfs, **doch ik was al dien tijd geen baas in goedang of keuken geweest.** Ik verzocht mijn man, mij maar weer een goedkope kokki te bezorgen; ik deed dan maar liever zelve wat meer. Nu hebben wij een goedig, oud zieltje voor f 10 per maand; **ze is wat simpel en kauwt sirih, twee groote drawbacks, doch ze laat zich alles zeggen, leert zelfs wat aan en is niet ‘zoo'n knappe kokki’.**⁶⁹

Bijlage 2.4 – Tekstfragment van *In sarong en kabaai* (Adinda)

Zoo vertelt men, dat de Generaalsche (dat is de vrouw van den Generaal) wat te veel heeft in te brengen en het vaak gebeurt, dat officieren overgeplaatst worden, alleen omdat zij òf hun echtgenooten niet in haar smaak vallen. Ik voor mij vind het nog al gevaarlijk, om zulke dingen te verspreiden, doch daarin schijnen de dames hier niets te vinden. Ze vertellen soms de intiemste aangelegenheden en geneeren zich niet over zaken te spreken, waar men in

⁶⁷ Melati van Java, *Hermelijn* (Schiedam 1908 – derde druk) 70.

⁶⁸ Melati van Java, *Hermelijn*, 79.

⁶⁹ Adinda, *In sarong en kabaai* (Amsterdam 1892) 82.

Holland niet aan denken zou. **Wat mij ook opvalt, is dat als er over de vrouwen gesproken wordt, de rang der mannen er altijd bij wordt gemeld.** Het lijkt wel of wij ook in dienst zijn en allen rang en ancienniteit hebben. Dat dit over en weer praten dikwijls aanleiding geeft tot onaangenaamheden, is licht te begrijpen en dan gebeurt het niet zelden, dat de heeren er in betrokken worden. Henri vertelde mij een paar dagen geleden, toen wij er over spraken, **dat de dienst er vaak onder lijdt dat de promotie of achteruitzetting van den man dikwijls minder afhangt van zijn eigen positieve of negatieve capaciteiten dan van de meerdere of mindere slimheid der vrouwen.** Het is hier ook: 'cherchez la femme'.⁷⁰

Bijlage 2.5 – Tekstfragment van *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini (Kartini)*

Als wij afgestudeerd zijn en op Java terugkomen, zullen wij een internaat openen voor **dochters van den adel**; als 't kan van Regeeringswege, zoo niet, dan zullen wij 't van de particulieren gedaan zien te krijgen, door een geldloterij, of zoo iets. (...) Noem ons gekken, dwazen, al wat u maar wil; wij kunnen niet anders, **'t zit ons in 't bloed.** Grootvader was baanbreker, toen hij een halve eeuw geleden zijn zoons en dochters een Europeesche opvoeding gaf. **Wij hebben 't recht niet om dom te zijn; om niets te zijn. Adeldom verplicht!** Excelsior!⁷¹

Bijlage 2.6 – Tekstfragment van *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini (Kartini)*

O, en zeker om ons te troosten en op te vroolijken moesten wij vernemen, dat er van dat goddelijk Regeeringsplan, om **de dochters van regenten tot onderwijzeressen op te leiden,** niets komen zal, wijl vele regenten, wier advies in deze werd ingewonnen, er zich tegen verklaarden, daar 't tegen den adat strijdt, dat meisjes buitenshuis opleiding ontvangen. 't Is voor ons een harde slag, daarop hadden wij al onze hoop gebouwd; adieu nu illusie! adieu gouden toekomstroom! waarlijk 't was te mooi, om waar te zijn! O! wisten ze maar wát ze verwierpen! Doch stil, wij mogen niet onbillijk zijn, en hen hard vallen, die niets kunnen voelen voor de geavanceerde plannen der Regeering en 't belang hunner dochters. Om te kunnen waardeeren, moet men eerst kunnen begrijpen, en hoe kunnen zij begrijpen de wenschen en verlangens van ons jong modern geslacht, zij die nooit anders hebben gekend? **Waar in 't verlichte Europa, 't centrum der beschaving, de bron van 't Licht, de strijd om het recht der vrouw nog zoo hevig en fel wordt gevoerd, mogen wij verwachten, dat Indië, dat eeuwenlang ingedommeld is en nóg slaapt, er zich bij zal neerleggen, zal toestaan, dat de vrouw, die door eeuwen heen als een inferieur wezen is beschouwd en behandeld wordt, zich als mensch beschouwt, die recht heeft op een onafhankelijk geweten?**⁷²

Bijlage 2.7 – Tekstfragment van *Reisbrieven (Aletta Jacobs)*

Het komt mij voor, dat de Nederlandsche vrouwen in Nederlandsch-Indië, enkele zeer gunstige, niet genoeg te prijzen, uitzonderingen daargelaten, **haar maatschappelijke taak in dit opzicht geheel verwaarloosd hebben, dat zij niet gevoeld hebben, dat de zedelijke verplichting op haar rustte, beter voor hare native-sisters te zorgen.** Als zij wat dieper in het leven van de inlandsche vrouw waren doorgedrongen, het vertrouwen van hen hadden weten te verwerven en

⁷⁰ Ibidem, 26.

⁷¹ Raden Adjeng Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk van wijlen Raden Adjeng Kartini* ('s-Gravenhage 1912 – derde druk) 42.

⁷² Kartini, *Door duisternis tot licht*, 97.

de spreekbuis waren geweest, die hunne nooden en behoeften aan de regeering of aan het groote publiek had geopenbaard, dan, ik ben er zeker van, zouden **ook in onze koloniën voor de inlandsche vrouwen betere toestanden reeds bestaan.**⁷³

Bijlage 2.8 – Tekstfragment van *Reisbrieven* (Aletta Jacobs)

(...) het zou mij niet verwonderen, als niet zeer spoedig zal blijken, dat de vrouwen hier meer belangstelling toonen in de gemeentebelangen dan tot dusverre de mannen deden, enkele zeer bijzondere gunstige uitzonderingen daargelaten. **De vrouwen in Indië hebben nu gelegenheid van hare belangstelling te doen blijken**, daarmede aantoonende, hoe bekrompen, en meer de traditie dan het belang der Indische gemeenten dienende, de uitsluiting der vrouw tot het kiezen van en verkiesbaar zijn voor gemeenteraadslid in Indië (...) **De vrouwen**, onder welke er velen zijn, die gemeentebelangen begrijpen en ze wenschen te bevorderen, **moeten nu eerst den strijd aanbinden**. Dat zij dezen strijd zoo spoedig mogelijk zullen aanbinden, daarvan zal ieder verzekerd zijn, die vele der flinke vrouwen hier heeft leeren kennen en waardeeren.⁷⁴

Bijlage 2.9 – Tekstfragment van *Reisbrieven* (Aletta Jacobs)

Hij vertelde mij, 't geen ik reeds meer gehoord had doch steeds was het weder tegengesproken, dat de Javaansche vrouw het kiesrecht onder dezelfde voorwaarden als de man bezit. Beiden oefenen dit recht echter alleen uit bij de verkiezing van dessahoofden. Het is verbonden aan grondbezit. Nu zijn de meeste vrouwen op volwassen leeftijd gehuwd en hebben dan geen eigen bezit, zoodat vrouwelijke kiezers zeldzaam zijn, maar toch komen zij in bijna elke dessa voor. De Regent had in zijn dessa twee vrouwen die kiezers waren en die bij eene verkiezing nooit ontbraken. **Dus ook de Javaansche vrouw is hare Nederlandsche zusters in dezen voor! Wordt het niet beschamend?**⁷⁵

⁷³ Jacobs, *Reisbrieven*, 425-426.

⁷⁴ Ibidem, 469.

⁷⁵ Ibidem, 482.